

İttihat ve Terakki Bolu Hey'et-i Merkeziyesi (1908-1919)

Erol Evcin*

Giriş

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nin anayasal düzene geçmesinde birinci derecede etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913'teki kongresi ile tam anlamıyla siyasi bir fırka hüviyetine bürünmüştür. Fırka aynı yıl yapılan Bâb-ı Âli baskını ile iktidarı ele geçirmiş ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülke idaresinde esas yetkili merci durumunda olmuştur. Savaşın akabinde fesholunmakla birlikte İttihatçılık ve İttihatçılar Millî Mücadele döneminde, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkilerini kuvvetli bir şekilde hissettirmeye devam ettirmiştir.

İttihat ve Terakki'nin taşra teşkilatı ülke idaresinin temel organları arasında yer almıştır. Fırkanın taşra teşkilatı içinde yer alan Bolu Hey'et-i Merkeziyesi, İkinci Meşrutiyet döneminden Millî Mücadele dönemine uzanan süreçte gerçekleştirdiği faaliyetler ve yaptığı çalışmalar nedeniyle önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada İttihat ve Terakki Bolu Hey'et-i Merkeziyesi (İTBHM)'nin faaliyetleri incelenmiştir. İttihat ve Terakki'nin merkez teşkilatına ve bu teşkilatın faaliyetlerine dair ayrıntılı çalışmaların bulunmasına karşılık Hey'et-i Merkeziyeleri'ne ilişkin çalışmaların ve bilgilerin sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Konuyu değerlendiriş biçimi ve yöntemi açısından araştırmacıların bu konuya eğilmelerine öncülük edebilecek nitelikteki bu çalışma cemiyetin amaçlarının ve faaliyetlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak mahiyettedir. Bolu Livası 1909'a kadar Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Mülhak Mutasarrıflık durumunda iken bu tarihten itibaren Müstakil Mutasarrıflık statüsüne kavuşmuştur.¹²

Çalışma kapsamında İttihat ve Terakki ile Bolu Hey'et-i Merkeziyesi'ne ilişkin bilgi ve belgelere ulaşmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Buna ek olarak Bolu Livası'nın Kastamonu Vilayeti'ne bağlı

* Doç. Dr., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara/TÜRKİYE, erol.evcin@kulturturizm.gov.tr
ORCID: 0000-0002-2433-5134

1 *Kastamonu*, 24 Haziran 1325, S. 1797; *Köroğlu*, 25 Haziran 1325, s. 30.

2 *Köroğlu*, 25 Haziran 1325, s. 30.

olduğu Meşrutiyet döneminin ilk yılları için *Kastamonu ve Köroğlu*, Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Bolu*, Milli Mücadele döneminde ise *Bolu* gazetesinin yanı sıra *Dertli* ve *Türkoğlu* İttihat ve Terakki'nin Bolu Livası'ndaki teşkilatının faaliyetlerine ilişkin bilgilere sütunlarında yer ayıran basın organları olarak çalışmamızın ana kaynakları arasında yer almıştır.

1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve İttihat ve Terakki Bolu Hey'et-i Merkeziyesi'nin Kuruluşu

Jön Türkler'in öncülüğünde yürütülen çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti'nde 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiş ve parlamenter anayasal sisteme geçilmiştir. Bu gelişme bütün Osmanlı topraklarında olduğu gibi Bolu Mutasarrıflığı'nda da sevinçle karşılanmış ve şenliklerle kutlanmıştır.³ Ancak bu deneyim çeşitli siyasi ve askerî sorunlar nedeniyle kısa sürmüş ve Meclis uygun şartlar altında tekrar açılmak üzere Padişah II. Abdülhamit tarafından feshedilmiştir. Takip eden süreçte 1889'da kurulan gizli bir cemiyet hüviyetindeki İttihat ve Terakki mensuplarının II. Abdülhamit'e karşı yürüttüğü teşkilatlı muhalefet II. Meşrutiyet'in ilanında birincil derecede etkili olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin üyelerinden Kolağası (Resneli) Niyazi Bey, ülkede süren haksızlıklar ve eşitsizliklerle savaşmak ve Hükümet'in 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymasına sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda 1908'de maiyetindeki asker ve sivillerle Ohri dağına çıkarak II. Abdülhamit idaresine isyan bayrağını açmıştır.⁴ Bu başkaldırıya katılan genç subaylar arasında Sadık, Ziya, Fahri, İbrahim Şakir ve İsmail Enver Bey'in yanı sıra Bolulu Kolağası Mehmet Habib Bey de bulunmaktaydı. Balkan topraklarında başlayan bu hareket kısa zamanda bütün Osmanlı topraklarında etkisini göstermiş ve II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmek durumunda kalmıştır.⁵

Bu gelişmeler Bolu Livası'nda da etkilerini göstermiş, tüm ülkede olduğu gibi Bolu'da da II. Abdülhamit taraftarları geri plana çekilmeye başlamıştır. Bolu Mutasarrıf Vekili Ali Osman Bey,⁶ payitahttan gelen ve Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edildiğini bildiren telgrafın bir suretini Aşağı Çarşı'daki Muvakkithane duvarına astırmıştı. Osmanlı topraklarının bütününde olduğu gibi siyasi hürriyet ve meşruti idare konusunda geniş çaplı bir bilgi birikimine sahip olmayan Bolu ahalisi bu

3 Mehmet Zekâi Konrpa, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1964, s. 559.

4 Resneli Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul 2017.

5 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 29.

6 Kastamonu Vilayet Mektupçusu olup bir süredir Bolu Mutasarrıflığına vekâlet etmekte olan Ali Osman Bey'in bu göreve 1324 yılı eylül ayı itibarıyla asaleten atandığı anlaşılmaktadır (*Kastamonu*, 17 Eylül 1324, s. 1759).

olaydan birkaç gün sonra bölgeye gelen İstanbul gazeteleri vasıtasıyla durumu daha iyi kavramaya başlamıştı. Ardından tüm Osmanlı ülkesinde esen Meşrutiyet rüzgârının etkisiyle Tarihçi Konrapa'nın belirttiği üzere Bolu Livası'nda da Hristiyan Ermeniler ile Müslüman Türkler birbirleriyle kucaklaşmaya başlamış ve: “*Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Meşrutiyet!*” sesleri eşliğinde düzenlenen gösterilere iştirak etmişlerdi.⁷

Meşrutiyet'in ikinci defa ilanında birinci derecede etkili olan İTC'nin 1908'de yapılan ilk resmî kongresinde gizli bir oturumda teşkil edilen Merkez-i Umûmî'de Hüseyin Kâzım Kadri, Mithat Şükrü, Hafız İbrahim, Ürgüplü Mustafa Hayri, Mehmet Talat, Ahmet Rıza, İsmail Enver Beyler ile Bolu'nun Nâzırlar ailesine mensup “Topçu” lakabıyla tanınan Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mehmet Habib Bey de bulunmakta idi.⁸ Bu gelişmelerle birlikte İTC ülke sathında resmen teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. Merkez-i Umûmî'nin talimatı doğrultusunda Mehmet Habib Bey'in çalışmalarıyla Kastamonu Vilayeti'nde 9 Ağustos 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Kastamonu Şube-i Merkeziyesi (İTKŞM) teşkil edilmiştir.⁹ Mehmet Habib Bey gerek Kastamonu merkezinde ve Kastamonu'ya bağlı Bolu Livası'nda gerekse bağlı diğer liva ve kazalarda İttihat ve Terakki teşkilatlanmasını gerçekleştiren kişi olmuştur.¹⁰ 1878'de Bolu'da dünyaya gelen Mehmet Habib Bey, Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'yi bitirmiş ve Kolağası rütbesiyle Manastır Askerî İdadisi'nde İnşaat-ı Askeriye öğretmenliği yapmıştı.¹¹ Mehmet Habib Bey'in Bolu'da İttihat ve Terakki teşkilatlanması hususundaki çalışmaları Kastamonu gazetesinde şu şekilde yansıtılmıştır:¹²

“Mülk-i milletin husul-ı saadet ve tealiyetini temine kafil olan Kanun-ı Esasiyenin bahsettiği hürriyetin mutazammın olduğu manevî ulviyet ne cildler dolusu ktablar yazılsa bihakk takdir ve tavsife kadr-i teyab olunamayacağı bî irtiyabdır.

Hürriyeti, müsavata bizlere ithaf eden o muhterem cemiyetle o şanlı padişaha, o kıymetli azametli orduya ne rütbe arz-ı tahmidat edilse

7 Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 604.

8 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 298.

9 Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1961, s. 25-27.

10 *Kastamonu*, 3 Eylül 1324, s. 1757.

11 İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi-I. ve II. Meşrutiyet*, C 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 621.

12 *Kastamonu*, 3 Eylül 1324, s. 1757.

azdır. Bu türlü taammütlere müsteğrak olduğumuzdan dolayı maruz-ı tahdişde cevher-i canımızdan daha kıymetli olan şahid dilara-yı hürriyetin muhafazasına ezdel ve can bezl-i vücud etmekliğimiz lazımdır, vacibdir. Hürriyetin ne demek olduğunu ne derece ulvi bir nimet ve adaletin menşe' ve müridi bulunduğu ve Osmanlı terakki ve ittihad cemiyetinin perverde eylediği amal- i ulviyyenin, mekasid-ı hayriyye-i terakkiperverenenin, meslek-i mergub-ı intizam kesteranenin ne noktalarda tecelli eylediğini cihat-ı camia sairesiyle telkin ve ifham ve şube teşkiliyle vazife-i lazime ta'bin ve ilam zmnında Selanik Terakki ve İttihad Cemiyet-i Celilesi azasından Kolağası Habib Efendi'nin memuren Bolu'ya vürud eylediği ve kemal-i kermi ile ifa-yı vazife-i mühimmeye devam etmekte bulunduğu müstahberat saremizden bulunmuştur.

Kastamonu gazetesinde Mehmet Habib Bey'in Bolu teşkilatını kurmak üzere yola çıktığı doğrultusundaki 16 Eylül 1908 tarihli söz konusu haber ile bölgedeki çalışmalarını tamamladıktan sonra Çankırı ve Tosya üzerinden Kastamonu'ya doğru yola çıktığını belirten 7 Ekim 1908 tarihli bir diğer haber arasındaki zaman dilimi içinde İTBŞM'nin teşkil edildiği anlaşılmaktadır.¹³ Mehmet Habib Bey'in çalışmaları neticesinde Bolu Livası'nın aydınları, hacıları, hocaları ve zenginlerinin İttihat ve Terakki teşkilatına dâhil olmaya başladığı anlaşılmaktadır.¹⁴

İTBHM'nin teşkilatlanması sırasında ön plana çıkan diğer bir önemli isim söz konusu dönem itibariyle Bolu Bidâyet Mahkemesi Başkâtip Yardımcılığı görevinde bulunan (İlyaszâde) Mehmet Şükrü (Gülezer) Efendi olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki'ye dâhil olan Mehmet Şükrü Bey İTC'nin İdare Hey'eti Azâhğı görevinde bulunmuştur. Mehmet Şükrü Bey'in takip eden süreçte Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'ye mebus seçilen Mehmet Habib Bey'in yerine İTBHM Reislığı görevini üstlendiği ve bu görevi Hey'et-i Merkeziyelerin Kâtib-i Mes'ûllerin idaresine verildiği 1913'e kadar devam

¹³ *Kastamonu*, 24 Eylül 1324, s. 1760.

¹⁴ Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 606; Hüseyin Cahit Yalçın, Bolu Mebusu Mehmet Habib Bey'in Meşrutiyet dönemi siyaset hayatında çok mühim rol oynamış simalar arasında gösterilemeyeceğini, ancak cemiyet, fırka ve Meclis çalışmaları ile bir dönem dikkat çekici faaliyetlerde bulunduğunu vurgulamıştır (Bahse konu görüş için bkz.; Hüseyin Cahit Yalçın, "Tanıdıklarım-Bolu Meb'ûsu Habib Bey", *Yedigün Dergisi*, C 7, s. 182, İstanbul 1936, s. 9). Kanaatimizce bu görüşe ihtiyatlı yaklaşmakta fayda görülmektedir. Zira Resneli Niyazi Bey ile isyan bayrağını çekerek Meşrutiyet'in ilanında etkili olan isimler arasında yer alması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk resmi toplantısında teşkil edilen Merkezi Umûmî'nin azalarından olması, takip eden süreçte Kastamonu Vilayeti ve bağlı livaların teşkilatını yapmakla görevlendirilmesi ve Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmânî'de Bolu Livası'nı mebus olarak temsil etmesi Mehmed Habib Bey'in Meşrutiyet döneminin önemli simaları arasında yer aldığı bariz delilleri niteliğindedir

ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren Mehmet Şükrü Efendi'nin İTBHM azalığı göreviyle çalışmalarına devam ettiği görülmektedir.

İTCBŞM'nin Bolu Belediye binasının orta katında ön cephenin köşesinde yer alan büyük odada hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hükümet Konağı içinde fırkaya tahsis edilmiş bir de salon bulunmakta idi.¹⁵ Birinci Dünya Savaşı yıllarında artan faaliyetler ve genişleyen kadro nedeniyle yeni bir çalışma binası ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu münasebetle 1917 yılı içinde Kâtib-i Mes'ûl Mithat Âkif Bey'in öncülüğünde halkın geniş ölçekli desteği ve yardımlarıyla yeni kulüp binası inşa edilmiş ve Bolu Hey'et-i Merkeziyesi Mütareke dönemine kadar faaliyetlerini bu binada sürdürmüştür.

2. İttihat ve Terakki Bolu Hey'et-i Merkeziyesi'nin Teşkilat Yapısı

İTBHM'nin yapısını ve faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek için bağlı bulunduğu İttihat ve Terakki'nin teşkilatlanma şekline kısaca göz atmakta fayda vardır.

İTC, 1908'de düzenlenen kongre ile siyasi bir fırka hâline dönüştürülmüştür. Buna karşın cemiyet-fırka ikiliğinin İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirdiği 1913'te İstanbul'da düzenlenen kongreye kadar devam ettiği görülmektedir. Bu kongrede siyasi fırkaya dönüşüm tam olarak sağlanmış ve "siyasal program" ile yeni "nizamname" kabul edilmiştir. Bu nizamname İttihat ve Terakki'nin iktidar teşkilatını yansıttığından dolayı özel bir öneme sahiptir. Söz konusu nizamnamede, firkanın feshine kadar iş ve işleyişle ilgili önemli bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Nizamnameye göre İttihat ve Terakki: "*programını ve nizamnamesini kabul eden efrâd-ı Osmaniyeye, gazeteler ve zümrelerden mürekkep bir fırka-ı siyasiye*" olarak tanımlanmıştır. Buna göre, fırka bir "Reis-i Umûmî"nin idaresinde oluşturulan bir "Meclis-i Umûmî" tarafından idare olunmaktaydı. Umûmî Kongreler, Meclis-i Umûmî azası ile cemiyetin müfettişlerinden, kâtiplerinden, cemiyete müntesip gazetelerin temsilcilerinden, liva kongreleri murahhaslarından, fırkaya mensup ayan ve mebuslardan oluşmaktaydı. Bu kongrelerde firkanın siyasi esaslarına dair kararlar alınmakta, program ve nizamname tanzim ve tadil edilmekte, mali işler incelenmekte ve Hükümet'in çalışmalarına ilişkin görüş ve düşünceler dile getirilmekteydi. Meclis-i Umûmî tarafından teklif edilen veya Şube-i Merkeziyelerden gönderilen tasarılar ve azaların teklifleri karara bağlanmakta, firkanın Meclis-i Umûmî Reisi, Azası, Kâtib-i Umûmisi de bu kongrelerde

15 Halis Duman, *Anıların (1908-1924)*, C 1, Acar Matbaacılık, İstanbul 1991, s. 82, 93; Ayrıca bkz.; Konrapa, *age.*, s. 636.

seçilmekteydi.¹⁶ İttihat ve Terakki Umûmî Kongreleri'ne Bolu Livası'ndaki İttihatçılar da iştirak etmiştir. Elimizdeki bilgilere göre örnek olarak 1916 yılı Eylül ayında söz konusu kongrede hazır bulunmak üzere İTBHM Kâtib-i Mes'ûlü Mithat Kemal (Algüloğlu) ve bir kısım konularda bilgisinden istifade edilmek üzere Encümen-i Liva Başkâtibi İstanbul'a gitmişlerdi.¹⁷ 1917'deki kongreye yine Kâtib-i Mes'ûl Mithat Kemal Bey ile Liva Kongresi tarafından murahhas seçilmiş olan Mehmet Şükrü (Güleç) Bey katılım sağlamıştı.¹⁸

İttihat ve Terakki'nin her livada Liva Kongreleri tarafından seçilen 4-6 azadan müteşkil "Heyet-i Merkeziye"si vardı. Hey'et-i Merkeziye'ye, Meclis-i Umûmî tarafından tayin edilen bir Kâtib-i Mes'ûl reislik etmekteydi. 1913 nizamnamesi ile bu şekilde 1908, 1909 ve 1911 nizamnamelerinde heyet-i merkeziyelerin teşkilinde görülmeyen kâtib-i mes'ûllük makamının ihdası söz konusu olmuştur. Hey'et-i Merkeziye haftada bir kere düzenli olarak toplanmakta ve Merkezi Umûmî'nin tebligatına göre hareket etmekte idi. Gelen evrak, gündem veya aza tarafından belirtilecek teklifler hakkında karar almakta, liva dâhilindeki azaları tespit ederek kayıt işlemlerini yerine getirmekteydi. Cemiyet gelirlerini toplamakta ve Merkez-i Umûmî'nin hissesini göndermekteydi. Harcamalara yönelik kararlar almakta, Liva Kongresi için bir senelik icraat ve hesap muameleleri ile bir sonraki çalışma dönemi için muhtelif teklifleri içeren bir rapor hazırlamaktaydı. Azaların artırılması için çaba göstermekte, bu doğrultuda siyasi mesai tarzını tanzim etmekte ve seçimlerde başarılı olmak için çalışmaktaydı.¹⁹ Bu doğrultuda İTBHM de önem arz eden yerel teşkilatlar arasında yer almıştır. Mehmet Habib Bey, İTBHM'nin ilk reisi olmuştur. İTBHM'nin halkın desteğini almak suretiyle 1908 ve 1912 seçimleri neticesinde liva adına İttihatçı adayların Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'de yer almalarında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki Liva Kongreleri ise Kâtib-i Mes'ûl'un riyasetinde her yıl 3 Mayıs itibarıyla liva merkezlerinde toplanmaktaydı. Bu kongreler Liva Kâtib-i Mes'ûlleri ile muavinlerden, muhabirlerden ve merkez livada her semt azasının seçeceği bir murahhas ile diğer kasabalardaki efradın seçeceği birer murahhasan oluşmaktaydı. Liva Kongresi, Hey'et-i Merkeziye ve murahhaslar tarafından yapılacak teklifler hakkında karar almaktaydı. Hey'et-i Merkeziye'nin bir senelik

16 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 1, İstanbul 2003, s. 145-146.

17 *Bolu*, 15 Eylül 1332, s. 139.

18 *Bolu*, 5 Eylül 1333, s. 170.

19 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 1, s. 146-147.

mali işlemlerini incelemekte, sonraki senenin bütçesini tasdik etmekte idi. Livanın bir senelik işlemleri, çalışmaları, faaliyetleri, gelecek dönemdeki ihtiyaçları, cemiyetin nizamname ve programına dair düşünce ve görüşler hakkında Umûmî Kongre'ye verilmek üzere tasarı hazırlamakla da yükümlüydü. Liva dâhilindeki belediyelerin imar ve sıhî çalışmalarını için birer program tanzim etmekte idi. Meclisi Umûmî-i Vilayet'e kazalar tarafından yapılacak teklifleri müzakere etmekte ve Merkez-i Umûmî'nin tasdikine arz edilmek üzere Hey'et-i Merkeziye azasını ve Umûmî Kongre ve Merkez-i Vilayet'te toplanacak Meclis-i Müşterek murahhaslarını seçmekte idi.²⁰

Liva merkezlerinde Hey'et-i Merkeziyelere bağlı birer kulüp bulunmakta ve Hey'et-i Merkeziyeler bu kulüpte faaliyet göstermekteydiler. Kulüp ayrıca konferanslar, sosyal faaliyetler ve Hey'et-i Merkeziyeye gerekli görülen diğer içtimalar için bir toplanma yeri idi.²¹ Döneme ait yazışmalardan hareketle Mehmet Habib Bey'in bölgedeki çalışmaları ile Bolu Livası'nda İTBHM'ye bağlı olarak Gerede, Mudurnu, Göynük, Düzce, Zonguldak, Ereğli, Bartın gibi kazalarda ve hatta Akçaşehir ve Çaycuma nahiyelerinde de teşkilatlanmanın kısa sürede tamamlandığı ve şube ve kulüplerin faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Resmî yazışmalarda ve yerel basında bölgede faaliyette bulunan teşkilat için "Bolu Hey'et-i Merkeziyesi", "Bolu Şube-i Merkeziyesi" ve bazen de "Bolu İttihat ve Terakki Kulübü" tabiri kullanılmaktadır. Tarihçi Konrapa ise Bolu'da açılan İttihat ve Terakki Kulübü'nden bahsetmektedir. Oysa Bolu'nun Mutasarrıflık statüsünde bir idari yapıya sahip olması nedeniyle Bolu'daki İttihat ve Terakki teşkilatının ana nüvesinin Hey'et-i Merkeziye şeklinde olması gerekmektedir. Tabii olarak Hey'et-i Merkeziyeye bağlı bir kulübün varlığı da söz konusudur. Nihayetinde İttihat ve Terakki'nin taşra teşkilatı içinde şube şeklinde faaliyet gösteren idari kısım durumundaki Hey'et-i Merkeziye ile Hey'et-i Merkeziyenin içinde görev yaptığı, muhtelif toplantıların ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirildiği kulüp aynı bütünün hiyerarşik parçaları durumundadır.

İTBHM'de idari işleyişin düzen ve istikrarı hususunda oldukça duyarlı olunduğu ve fırka disiplinine savaşı yıllarının yarattığı olağanüstü koşullar çerçevesinde özellikle dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda oldukça hassas ibareler içeren İttihat ve Terakki 1913 Nizamnamesi örgüt içi disipline vurguda bulunuyor ve bu konuda zafiyet cemiyet aleyhtarlarının teşkilattan çıkarılacağını belirtiyordu.

20 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 1, s. 149.

21 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 1, s. 152.

Nitekim buna örnek olmak üzere Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi'nin 23 Ocak 1916 tarihindeki toplantısı sırasında Bolu İttihat ve Terakki Kulübü üyesi olan Dava Vekili Amasyalı Ârif Bey'in Hükümet ve fırka hakkında “münasebetsiz ifadât ve harekât”ta bulunduğu gerekçesiyle fırkadan kaydının silinmesine ve cemiyet ile ilişığının kesilmesine karar verildiği görülmektedir.²² Bu gelişmeler İTBHM'nin Hükümet'e ve fırkaya muhalif düşüncelere yönelik tutumu hakkında bilgi vermektedir.

3. Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan İdari ve Siyasi Süreçte İttihat ve Terakki Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi

İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte ülke sahinde hızlı bir teşkilatlanma sürecine girmiştir. Cemiyetin bu süreçte birçok sorunla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu sancılı süreç hiç şüphe yok ki İTBHM'nin teşkilatlanma sürecinde de kendini hissettirmiştir. Yaşanan sorunlara örnek olmak üzere Hey'et-i Merkeziyye'ye bağlı Mudurnu Kulübü'ne kısaca değinmekte fayda vardır. Kulübün üyelerinden Sarıbay'ın verdiği bilgilere göre kulübün idare heyetini “genç fikirli ve zinde ruhlu münevverler” teşkil etmişti. Kulübün idare heyeti halkın şikâyetlerini dinliyor, haksız ve yolsuz işlerde bulunabilen bir kısım memurlara müdahale ediyordu. Öyleki livada yine Sarıbay'ın ifadesiyle kavuklu hacılar ve sarıklı hocalardan oluşan bir yobaz zümresi hâkim olmuştu. Halkın idare ile teması da bunlar aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Kazadaki yanlış uygulamalara karşı çıkan Bolu İttihat ve Terakki Kulübü bu zümreyi rahatsız etmeye başlamıştı. Kulübün idare heyeti seçimlerine de bu zümre tarafından müdahale edildiği ve kulüp üzerinde nüfuz elde etmek istendiği de görülmekteydi. Örnek olarak bir seçim sırasında iptidai mektepte toplanan azaların içindeki hacı ağalardan biri: “Kulüp, kulüp... Bu nasıl kulüptür. Girene, çıkana hiç bakılmıyor. Başka yerler de de böyle midir? Düzce'deki kulüpte çok dikkat ediliyormuş. Bir adam kulübe girmek isterse bu adamın hüviyeti -arsız mı, sarhoş mu, namazını orucunu yapıyor mu- anlaşıldıktan sonra münasip görülürse ne âlâ, değilse haydi oğlum sen yaramazsın diyorlarmış. Bizim kulüp maşallah caminin kapısının nerede olduğunu bilmiyen adamlarla dolu...” gibi ithamlarda bulunmuştu. Buna karşı idare heyetinden bir zat: “Hacı baba! Namaz, niyaz başka bu mesele başkadır. Cemiyetin gayesi dinî değil millîdir. Herkes dilediği gibi ibadetlerini yapmakta serbesttir. Ve buna kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Fakat kulübün kapısı herkese açıktır. Buraya İslâm, Hristiyan herkes girebilir.” diye cevap verince hacı ağalar: “Ya.. Öyle ise bizi hoş görün.” diyerek dağılmışlardı.²³

²² Bolu, 14 Kânûn-ı Sâni 1331, s. 105.

²³ Sarıbay, *age.*, s. 13-15.

Meşrutiyet'in ilanının ardından yurt sathında da örnekleri görülen bu tür gelişmelere karşın teşkilatını bütün ülke sathına teşmil etmeye çalışan İttihat ve Terakki'nin bunda büyük ölçüde başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu başarı 1908 seçimlerinde kendini bariz bir şekilde göstermişti. İttihatçılar seçim sonucunda Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'de hâkim konuma yükselmiştir. Bu süreçteki siyasi gelişmeler Bolu halkı tarafından da yakından takip edilmiş ve seçimlere hassasiyetle iştirak edilmiştir. Bu münasebetle Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Bolu Livası'ndan İttihatçı kimliği ile tanınan ve askerlikten istifa ederek siyasi hayatı tercih eden Mehmet Habib Bey ile Taşhancızâde Mustafa Zeki Efendi mebus olarak Meclis'e girmiştir. Muhalifler arasında yer alan Hacı Abdülvehhâb Efendi ile Müstakiller Grubu'nda yer alan Nâzırlardan Şerafeddin Efendi ise Bolu'dan seçilen diğer mebuslar olmuştur.²⁴

Başarılı sayılabilecek seçim sonuçlarına karşılık, İttihat ve Terakki idarecilerinin İkinci Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte doğrudan olmasa da dolaylı olarak Hükümet üzerinde denetim kurma çabaları, çağdaşlaşma anlayışı, inanç ve itikatlara yaklaşım biçimi geleneksel yaşamın ve mutlakî idarenin kök saldıği ülkede birtakım eleştirilere neden olmuştur. Bu doğrultuda gelişen olaylar devletin idaresinde siyasi istikrarsızlığa sebebiyet vermişti. Muhaliflerin aleyhte propagandaları ve mektepli İttihatçılara karşı alaylı askerlerin kışkırtılması gibi sebeplerle ülke içinde ve orduda gerginlikler ve kutuplaşmalar baş göstermişti. Bu gelişmeler neticesinde 13 Nisan 1908 tarihinde İstanbul'da "31 Mart Ayaklanması" meydana gelmiştir. Bu ayaklanma Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında Selanik'ten gelen "Hareket Ordusu" ile bastırılabilmiştir. Ayaklanma hareketinin akabinde nüfuzu iyiden iyiye kırılan II. Abdülhamit, İttihatçıların öncülüğünü yaptığı meşrutî idare taraftarları tarafından tahttan indirilmiştir. Onun yerine meşrutî idareyi benimsemek hususunda tereddüt göstermeyen Sultan Mehmet Reşat tahta oturtulmuştur.²⁵ Mahmut Şevket Paşa'nın telkinleri ile Bolulu Mehmet Habib Bey iki zabıt arkadaşı ile Mehmet Reşat'a devlet idaresindeki yeni görevini tebliğ etmiştir.²⁶

31 Mart Ayaklanması vesilesiyle Meşrutî idareye yönelen tehditler ve saldırılar ülke sathında tepki uyandırmıştır. Bolu Livası'nda da derin etkiler yaratan bu

24 Güneş, *age.*, s. 40.

25 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2001, s. 179-200.

26 Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 520.

olay çeşitli gösteriler ve merkeze gönderilen protesto telgrafları ile kınanmıştır. Örnek olarak ayaklanma sırasında Anadolu'nun İstanbul ile irtibatında sorunlar yaşanmış, buna rağmen İTC Bartın Heyet-i Merkeziyesi, Hey'et-i Umûmî ile iletişim imkânlarını zorlayarak geçerek Hareket Ordusu'na gerekli desteği vermeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Buna ilişkin olarak 17 Nisan 1909 tarihinde Bartın Heyet-i Merkeziyesi'nden Merkez-i Umûmî'ye gönderilen şu telgraf oldukça bilgi vericidir:²⁷

“Merkez-i Umûmî ile olan irtibatımıza İstanbul mâni oldu. Ehl-i cemiyet bir galeyân-ı harekete müheyyadır. Ankara hattı vasıtasıyla havalimizin irtibatını temin ediniz ve Merkez-i Umûmiyye ahvalimizi bildiriniz. Bize bu havalide bir mehl-i içtima tayin ediniz. İcab-ı hâle göre şimdi hareket için cevabınıza şiddetle muntazırız kardeşler.”

Hareket Ordusu'nun Selanik'ten Çatalca'ya inmesi bütün ülkede hayecan yaratmıştı. Bu nedenle Bolu'daki muhtelif makamlarla birlikte İTBHM kaza teşkilatının da Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'ye destek telgrafları gönderdiği görülmektedir. 18 Nisan 1909 tarihinde “gayet müstacel” ibaresiyle İTC Ereğli Hey'et-i Merkeziyesi adına gönderilen telgraf şu şekilde idi:²⁸

“Meclis-i Meb'ûsân aza-yı kirâmına Meşrutiyetimize vurulan darbeyi temizlemek ve bütün milletin arzusunu yerine getirmek için bütün vilayât ile müttefikân müteheyi-i hareket bulunduğumuzu arz eyleriz.”

Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'nin açılışı sırasında Sadaret makamında bulunan İttihatçılara muhalif bir yaklaşım sergileyen Kâmil Paşa Meclis'te çoğunluğu elde eden İttihatçıların karşısında tutunamamış ve 1909 yılı şubatında istifa etmişti. İttihatçıların desteklediği yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ise muhaliflerin artan baskıları neticesinde 31 Mart Ayaklanması'nın başladığı gün istifa etmek zorunda kalmıştı. Yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. İttihatçıların kan kaybetmesine yol açacak bu gelişme İttihat ve Terakki teşkilatının yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır.²⁹ Bu münasebetle 18 Nisan 1909 tarihinde İTC Düzce Hey'et-i Merkeziyesi'nden gönderilen başka bir telgrafta şunlar dile getirilmiştir:³⁰

27 *Köroğlu*, 2 Nisan 1325, s. 18.

28 Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi, 59. İnikat, 6 Nisan 1325, Devre I, C 3, İctima Senesi: I, s. 90.

29 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebsanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 69-76.

30 Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi, 59. İnikat, 6 Nisan 1325, Devre I, C 3, İctima Senesi: I, s. 93.

“Meclis-i Meb’ûsan Riyasetine,

Şer’î şerif kisvesi altında fikri mel’anet uyandırıcı teşvik ve hud’akârân üzerine teessüs eden Hükümet külliye meşruiyet ve Kanunu Esasiyye münafi ve umûm milleti Osmanîye hukukuna muarız bulunduğundan kabul edilmeyip, protesto ederiz.

Kabine-i sabıka sırf menfaat-i şahsiyye yüzünden nâmeşru bir surette sükût ettirilip, Kanunu Esasimize vurulan darbe-i hevlengîze hiçbir vakit lebbeste olunamayacağından, kanlarıyla bu mülevves leke ve karayı silmeye azim fırka-i hadimine ve şeriat ve muhafaza-ı idare-yi Meşrutiyet’e iltihak eylediğimizi beyan eyleriz.”

Görüldüğü üzere Tevfik Paşa Hükümeti İttihatçılar tarafından Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi için bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Gerek bu durum gerekse asiler tarafından Meclis-i Meb’ûsân-ı Osmânî’nin basılarak dağıtılması İTC Gerede Merkezi tarafından Meclis-i Meb’ûsan Riyasetine gönderilen aynı tarihli şu telgraf ile de kınanmıştır:³¹

“Meclis-i Meb’ûsân Riyaseti Celilesine,

Hukuku tabiiyemiz iken, 33 senelik bir iştiyakı elimden sonra Meşrutiyeti meşruamızın rüknü esasisi olan vükelâ-ı ümmet nigehbânı hazine-i âb-ı rûyu millet olan Me’bûsân-ı Kirâm hakkında reva görülen fecayi-i elimeyi eşkbar-ı teessür olarak kemal-i hakaretle takbih eder ve Meşrutiyet’e muvafik bir Hükümet tesisini talep ve Kanunu Esasi’nin idamesi uğrunda kanımızın son katresini isaleye ahd u misak ve Meşrutiyet’e olan kuvve-i mücbire-i istibdadın esasını Cenâb-ı Hûda ve Resul-ı Kibriya’yı şahit tutarak bütün kuvvetimizle ittifak eylediğimizi arza mücaseret eyleriz.”

Çaycuma Hey’et-i Merkeziyesi’nden Merkez-i Umûmî’ye gönderilen 19 Nisan 1909 tarihli bir telgrafta ise Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girdiğinin haber alındığı, Bolu Hey’et-i Merkeziyesi ile irtibat hâlinde orduya destek vermek üzere harekete hazır olunduğu bildirilmektedir:³²

“Bugün aldığımız 5 Nisan sene 325 tarihli telgrafnamenizle ordumuzun İstanbul’a girdiği tebşir olunuyordu. Bilahare 6 Nisan sene 325 tarihile Bolu merkezinden şimdi aldığımız telgrafnamede kuvve-i umumiyye ile birleşmek üzere mevcut kuvvetimizin ceht ve suret-i sevki sual olunmağla hareket için istihzaratımızın ikmaline lüzum görülüb görülmediğinin iş’arına makine başında muntazırız kardeşler.”

31 Meclis-i Meb’ûsân Zabıt Ceridesi, 59. İnikat, 6 Nisan 1325, Devre I, C 3, İctima Senesi: I, s. 93.

32 Koroğlu, 2 Nisan 1325, s. 18.

Mudurnu Hey'et-i Merkeziyyesi de aynı tarihli telgrafıyla kaza askerî teşkilatının bağlı bulunduğu Bursa ve Kastamonu kıtalarına dahil olarak İstanbul'a hareket etmeye ve Meşrutiyet idaresini savunmaya hazır olduklarını ifade etmişti:

Meşrutiyet-i meşrua'mıza sürülen lekeyi kanımızla temizlemek için İstanbul'a gelmiş olan ordumuza muavenete müheyya bulunduğumuz mensup olduğumuz Bursa ve Kastamonu kumandanlarından bildirildiğinden mezkûr kuvâ-yı askeriyeye ile müttehiden hareket edilmek üzere iş'arı arzu olunur kardeşler.³³

Aynı gün Mudurnu Heyet-i Merkeziyyesi ile Mudurnu Kaymakamı Ahmed Es'ad tarafından Merkez-i Umûmî'ye gönderilen destek telgrafında ise şunlar ifade edilmiştir:³⁴

“Kanun-ı Esâsî ve hâkimiyet-i milliyyeye indirilen darbe-i şedidin izalesi ile meşru' olan meşrutiyet idaresinin idamesi için son damla kanımız akıncaya kadar uğraşarak bu yolda feda-yı cana müheyya olduğumuzdan icab eden mahalde fırka-i samilerine iltihak edilmek üzere irade-i kumandanîlerine çar çeşm ile intizardayız.”

İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmisi ülkedeki bütün idari birimlere olduğu gibi İTBHM'ye de talimat göndererek muhalif grupların İstanbul'dan gelen mektuplarına sansür uygulanmasını istiyor ve bu şekilde livadaki muhalif etkileri asgari düzeye çekmeye çalışıyordu. Bununla birlikte muhalifler de İttihatçıların bu girişimlerini önlemeye yönelik çeşitli müdahalelerde bulunuyorlardı. Bu durum Bolu'da gergin günlerin yaşanmasına sebep olmuştu.³⁵ Gerek ülke sathında başgösteren bu tepkiler gerekse Hükümet'in ayaklanma karşısındaki etkisiz tutumu nedeniyle Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'da kontrolü sağlayarak sıkıyönetim ilan etmesi karşısında Tevfik Paşa 3 Mayıs 1909 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümet'i bir kez daha kurmakla görevlendirilmiş ve ortalık geçici bir süre de olsa sükûn bulmuştur.³⁶ Ayaklanmanın bastırılması ile Meşrutiyet idaresine yönelen tehditler kınanmış ve bu konuda İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmî'si'ne her türlü destek konusunda itimat beyan edilmiştir.

26 Mayıs 1909 tarihinde İTC Zonguldak Hey'et-i Merkeziyyesi'nden Merkez-i Umûmî'ye gönderilen bir telgraftan anlaşıldığına göre, irtica ile mücadele ederek

33 Köroğlu, 2 Nisan 1325, s. 18.

34 Köroğlu, 2 Nisan 1325, s. 18.

35 Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 608.

36 Olgun, *age.*, s. 75-76.

Osmanlı ülkesini bu tehlikeden kurtaran Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya halkın minnetini göstermek ve verilen mücadeleye dair bir hatıra bırakmak üzere İstanbul'da inşa edilmesi planlanan “Şüheda-yı Hürriyet Âbidesi” için Zonguldak Kulübü tarafından düzenlenen davet üzerine bir araya gelen vatandaşlardan ilk olarak 80 Osmanlı lirası toplanarak, ilgili yerlere dağıtılmak üzere Merkez-i Umumî namına olarak postahaneye teslim edilmişti. Bu konudaki yardım faaliyetleri takip eden süreçte de devam etmişti.³⁷ Buna ek olarak vali, nazır ve sadrazam olarak Meşrutî idareye giden sürece çalışmalarıyla destek veren Mehmet Sadık Paşa ile diğer hürriyet ve meşrutiyet şehitlerinin Gerede ve Çaycuma Hey'et-i Merkeziyeleri tarafından 1909 yılı mayıs ayı sonlarında camilerde düzenlenen mevlit törenleri ile yad edilmesi³⁸ gibi olaylar İTBHM'nin ve bağlı teşkilatlarının Meşrutî idarenin idamesi doğrultusundaki kararlılığını gösteren adımlar olarak dikkat çekmektedir.

31 Mart Ayaklanması sonrasında tahta oturtulan Sultan Mehmet Reşat ile İttihat ve Terakki idarecileri yakın bir ilişki içinde olmuştur. Devlet idaresinde istikrar vaat eden bu gelişmeler İttihat ve Terakki'nin taşra teşkilatında da kendisini hissettirmişti. Buna örnek olmak üzere Sultan Mehmet Reşat'ın “yevm-i cülus”u vesilesiyle 807 Müslüman çocuk 7 bin guruş masraf edilmek suretiyle İTBHM tarafından gösterişli bir törenle sünnet ettirilmişti. Bolu Mekteb-i İdadisi bu tören için açtırılmış ve koşullarında yataklar hazır edilmişti. Üç gün üç gece musıka ve davullar ile havai fişekler ve ateşli silahlar ile büyük bir şenlik düzenlenmişti. Çocuklar arabalara bindirilerek önlerinde çalgılar ve yüzlerce süvari ve sekban, arkalarında ise İTC Hey'eti olduğu hâlde bir sünnet alayı icra edilmişti. Mahzun edilmemek üzere Ermeni vatandaşların çocuklarına da sünnet çocuklarına yapılanlardan elbiselik ve şekerlemeler dağıtılmıştı.³⁹

Bu gelişmelere karşılık takip eden süreçte 1908 seçimlerinde halk nezdinde ortaya çıkan meşrutiyet romantizminin kan kaybına uğradığı görülmüştür. Siyasi, askerî ve iktisadi açılardan ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum halkın zamanla İttihat ve Terakki'ye olan ilgisinin azalmasına yol açmıştı. Öyleki cemiyete dâhil olanlardan pişmanlık duyanlar ve hatta cemiyetten çekilenler görülebilmisti. Bu suretle muhalif yaklaşımlar ülke sathında hız ve kuvvet kazanmaya başlamıştı. Nihayetinde İttihat ve Terakki politikalarına karşı artan muhalif düşünceler 21

37 *Köroğlu*, 21 Mayıs 1325, s. 25.

38 *Köroğlu*, 14 Mayıs 1325, s. 24.

39 *Köroğlu*, 27 Mayıs 1325, s. 26.

Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası (HİF)'nin kurulması ile bir çatı altında birleşmişti. HİF, "ittihad-ı anasır" fikrinin İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikası ile değil "adem-i merkezîyetçi" bir yaklaşımla sağlanabileceğini savunmuş, dış politikada İngiltere'ye yakın bir anlayış benimsememiş ve İslamiyet'i takviye ve Müslümanları birleştirmek doğrultusunda propagandalara yönelmişti.⁴⁰ İTC şiddetle yerilmeye başlanmıştı. İTC üyeleri arasında yer alan Ziya Şakir'in belirttiğine göre HİF'in şubeleri genellikle ümera zümresinden müteşekkil idi. Bu şubeler mescit-tekke karışımı bir görünüş arz ediyordu. Buralarda ağırlıklı olarak şeyh, derviş, hoca ve softa kimliği ile birtakım şahıslar yer alıyor ve İttihat ve Terakki mensupları: "*dinsiz, imansız, kâfir, alınları secde-i rahmana gelmeyen, farmason, sarhoş, haksız kazanç sağlayan kişiler*" olmakla itham ediliyordu.⁴¹

Anadolu sahinde yükselen muhalif rüzgâr kısa zamanda Bolu Livası'nda da etkisini göstermiş ve Bolu'nun merkezinde, Düzce'de⁴² ve hatta İttihat ve Terakki Mudurnu Hey'et-i Merkeziyesi azasından Selim Sarıbay'ın bahsettiği üzere Mudurnu'da HİF'in birer şubesi açılmıştı. HİF, halk nazarında yükselen bir politik değer olarak görülmekte idi. Buna karşın İttihatçılar halkın muhalif kanada iltifatı hususunda tabii olarak endişe duyuyordu. Örneğin Sarıbay'ın belirttiğine göre HİF Mudurnu Hey'et-i İdaresi bir takım yobaz ve softa bozmaları ile ihtirash ve mevki peşinde koşan kişilerin elinde idi. Bunlar İttihatçılara soğuk ve nefret dolu gözlerle bakıyorlar ve İttihatçıları bertaraf etmek üzere fırsat kolluyordu.⁴³ HİF Bolu teşkilatının İttihatçıları etkisiz hâle getirmeye yönelik çalışmalarının da etkisiyle İTBHM de halkın gözünden düşmeye başlamıştı. Öyleki Bolu'nun tanınmış vaizlerinden Çukur Mahalleli Şeyh Muhiddin Efendi ve 48 arkadaşı: "*Birbirini takip eden yolsuzluklardan dolayı mensup olduğumuz Bolu İttihat ve Terakki Kulübü'nden fekk-i irtibat eylediğimizi ilan ederiz.*" şeklinde bir ilan ile istifalarını bildirmişti.⁴⁴ Söz konusu dönemde "Teminat" gazetesinde "Şeyhin oğlu" imzası ile çıkan bir haberde şu bilgilere yer verilmişti:⁴⁵

40 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 56-57, 63-68.

41 Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf, Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, Yay. Haz.: Serkan Erdal, İstanbul 2011, s. 124.

42 Birinci, *age.*, s. 307; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 1, s. 330.

43 Selim Sarıbay, *İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu, Bolu, Düzce*, Aydın Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Aydın 1943, s. 16-17.

44 Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 607.

45 Birinci, *age.*, s. 133 dipnot.

“Bolu İttihat ve Terakki Kulübü’nde yağsız ve şevksiz bir lambadan başka kimse kalmamıştır. Bütün esnaf ve tüccar-ı mahalliye elbirliği ile istifaya etmiştir. İttihat ve Terakki Kulübü’nde şevksiz lambanın altında akşamları mutasarrıf-ı liva ile müdde-i umûmî muavini ve orman müdüründen başka kimse yoktur. Yalnız şu saydığım hey’ete riyaset eden ve dergâhının birçok varidâtı ve evkâftan muhassesât-ı seneviyesi olduğu ve kendisinin de mükemmel bir çiftliği bulunduğu hâlde muhtacın-i ilmiye tertibinden 250 kuruş maaş alan Eş-Şeyhü'l-Fakîr Nureddin Efendi beraberdir.”

Tarihçi Ali Birinci'nin belirttiği gibi bu tür haberlerin abartılı olduğu değerlendirilebilir. Ancak bu noktada İttihat ve Terakki'nin halkın gözünden düşmeye başladığı hususunun her halükârda dikkate alınması gerekmektedir.

Ülke sathında etkilerini günden güne artıran siyasi çekişmeler yüzyıllardır kardeşlik duyguları içinde yaşayan Bolu halkının da “İttihatçılar” ve “İtilafçılar” şeklinde birbirine zıt iki gruba ayrılmasına sebebiyet vermişti. İki muhalif anlayış arasında cereyan eden gerginlik ve zıtlama 1912 seçimleri nedeniyle belirgin bir hâl almıştı. Bu dönemde İttihat ve Terakki muhaliflerinin üzerinde durduğu başlıca konu daha önceki seçimlerde karşılaştıklarını iddia ettikleri usulsüzlüklerin tekrar meydana gelmesinin engellenmesi idi. Bu doğrultuda yeni seçimlerin kanunlar çerçevesinde emniyet içinde yapılması talep edilmekte idi. Buna örnek olmak üzere Düzce'deki eşraf, ulema ve birçok mahkeme azası tarafından “Tanzimat” gazetesine gönderilen bir telgrafta; Düzce Naibi Ali Rıza'nın geçen seçimlerde memuriyetine ilişkin nüfuzunu “şirket-i inhisariye”nin, yani İttihat ve Terakki'nin kazanması için kullandığı vurgulanıyor, bu nedenle memuriyete devamının caiz olmadığı belirtiliyordu.⁴⁶

Bu iç gelişmelerle birlikte 1911'de İtalyanlarla girişilen Trablusgarp Savaşı ve takiben 1912'de patlak veren Birinci Balkan Savaşı ve bu suretle bir zamanlar Osmanlı Devleti'ne tabi olan milletlerin Türklere karşı yürüttüğü zulüm ve katliam hareketleri, ardından Müslüman Arnavutların devlete başkaldırısı Bolu ahalisinde olduğu gibi bütün Anadolu sathında büyük bir teessür uyandırmıştı.⁴⁷ Gerek bu gelişmeler gerekse HİF mebuslarının Meclis'teki sayısının gittikçe artması İTC'yi yeni tedbirler almaya zorlamış ve bu doğrultuda 1912 yılı seçimlerine Sadrazam Sait Paşa ile iş birliği içinde girme kararı alınmıştı. Netice itibarıyla 1912 seçimlerinin

46 Birinci, *age.*, s. 192 dipnot.

47 Duman, *age.*, s. 201-202.

sonucunda HİF'in Meclis'teki ağırlığı kaybolmuştu.⁴⁸ Bu sonuç ile HİF taraftarı olarak Bolu'da muhalefete geçmiş olan Abdülvehhâb ve Müstakiller Grubu'nda yer alan Şerafeddin Bey İttihatçılar tarafından seçim dışı bırakılmışlar, buna karşılık Mehmet Habib, Mustafa Zeki (Tütüncüoğlu), Rifat Kâmil (Madenci) ve Yusuf Ziya (Özençi)⁴⁹ gibi İttihatçı isimler Meclis'te yer almışlardı.⁵⁰ Makedonya ve Arnavutluk ayaklanma nedenleri ile Sait Paşa'nın istifa etmiş, takiben muhaliflerin desteklediği Ahmet Muhtar Paşa, ardından da Kâmil Paşa sadarete gelse de seçim sonuçları itibariyle ülke sathında etkinliği iyice azalan HİF'in nihayetinde 1 Ocak 1913 tarihinde resmen kapandığı görülecektir.⁵¹ Birinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin Bulgarların işgaline uğraması ile kamuoyunda oluşan infial neticesinde 23 Ocak 1913 tarihinde Yarbay Enver Bey'in öncülüğünde gerçekleştirilen Bâb-ı Âli baskını ile görevden istifa eden Kâmil Paşa'nın yerine Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlığa getirilmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast neticesi hayatını kaybetmesi ile Sait Halim Paşa kabineyi kuracak ve bu gelişmeler İttihat ve Terakki idarecilerine muhalif hareketleri bertaraf etme yolunu açacaktır. İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Enver Bey kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından Bulgarlardan geri alınmış bütün Anadolu'da olduğu gibi Bolu'da da halkın yüreğine bir nebze su serpmiş,⁵² bu suretle rütbesi Albaylığa nasbedilen Enver Bey'in nezdinde İttihat ve Terakki'nin prestiji geniş ölçüde artmıştır.

Bu gelişmelerin akabinde gerçekleşen 1914 yılı seçimlerinde bir önceki seçimlerdeki isimlerin yanı sıra Ahmet Necati Bey de İttihat ve Terakki kadrolarından Bolu meb'usu olarak Meclis'e girmiştir.⁵³ İttihatçıların hâkimiyetindeki Meclis bütün dünyayı ateşler içinde bırakan Birinci Dünya Savaşı boyunca çalışmalarını devam ettirmiştir.

4. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bolu Kâtib-i Mes'ûlleri ve İttihat ve Terakki Bolu Hey'et-i Merkeziyesi'nin Faaliyetleri

İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmîsi 1913'teki Bâb-ı Âli baskınından sonra ülke

48 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2000, s. 221-222.

49 İttihat ve Terakki üyesi Yusuf Ziya (Özençi) Bey Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî kapandıktan sonra İnşaat-ı Bahriyye Şirketi ile Bartın'da bir tersane kurmuştur. Bu tersane Milli Mücadele döneminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Aynı dönemde Bartın Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı kurucu üyeliğini ve reisliğini yapmıştır (Bkz; Evcin, *age.*, s. 711-712).

50 Güneş, *age.*, s. 53.

51 Birinci, *age.*, s. 239.

52 Duman, *age.*, s. 201-202.

53 Güneş, *age.*, s. 64.

idaresini kuvvetli bir şekilde eline almış ve bu doğrultuda vilayetleri ve livaları Kâtib-i Mes'ûller vasıtasıyla merkeze bağlamıştır. İttihat ve Terakki idaresinin taşradaki temel hizmet birimleri durumunda olan Hey'et-i Merkeziyyeler Kâtib-i Mes'ûllerin idaresi altında idi. Kâtib-i Mes'ûller; cemiyet azası ve gerekli kişiler ile temas kurmak, liva dâhilinde teftiş ve tanzim işleriyle iştigal etmek, teşkilat tarafından yapılan çalışmalarını takip etmek, Hey'et-i Merkeziyye'nin görevleri, çalışma tarzı ve faaliyetleri hakkında Merkez-i Umûmî'ye rapor vermek ve Merkez-i Umûmî'nin tebligatını yapmak gibi görev ve sorumluluklar üstlenmişlerdi. Ayrıca Hey'et-i Merkeziyye'nin düzenli olarak toplanmasını temin ve gündemini tanzim etmek, Hey'et-i Merkeziyye ile müzakere ederek teşkilatta görevli muhabirleri tayin etmek ve bunları bilgilendirmek gibi yükümlülükleri de vardı. Halkın fırka ile ilişkilerini geliştirmek, gerektiğinde mitingler düzenlemek, siyasi konularda, kanun çalışmalarında ve seçim zamanlarında fırkaya destek sağlamak da Kâtib-i Mes'ûllerin vazifeleri arasında idi. Tunaya'nın belirttiği üzere Kâtib-i Mes'ûller İttihatçılığın taşıyıcı unsurları durumundaydılar. Merkezin emirleri doğrultusunda İttihat ve Terakki'nin ülkenin her köşesine nüfuz etmesini sağlıyorlardı. En güvenilir kişiler arasından seçilen bu kişiler teşkilatın enerji kaynağı idiler.⁵⁴

İdare tarafından önemli yetki ve görevler ile yüklenen Kâtib-i Mes'ûllerin Bolu Livası'nda da ciddi hizmetlerde buldukları görülmektedir. Livada sırasıyla Dr. Ahmet Mithat (Altıok), Mithat Kemal (Algüloğlu) ve son olarak (Koca) Mithat Âkif Bey Kâtib-i Mes'ûllük görevinde bulunmuştur. Samimi birer İttihatçı olan bu kişilerin İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmî'sinin talimatları doğrultusunda yerine getirdikleri başarılı çalışmaları ile İTBHM oldukça faal bir yapıya kavuşmuştu. Bu şahıslar Bolu'da siyasetle ilgilenen aydın bir kitlenin oluşmasında da önemli bir rol oynamışlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hükümet'in politikalarıyla uyumlu olarak Bolu Kâtib-i Mes'ûlleri tarafından desteklenen formal eğitim faaliyetlerinin yanı sıra muhtelif toplantı ve konferanslar vesilesiyle vatan, millet, bayrak, Türklük, Turancılık, Panturanizm gibi kavramlar ve hürriyet, adalet müsavat gibi Meşrutiyetin temel ilkeleri halkın eğitime ve bilgilendirilmesine geniş ölçüde katkı sağlamaktaydı.⁵⁵ Kâtib-i Mes'ûller aynı zamanda savaş içinde halkın ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyet gösteren Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti Bolu Şubesi Merkeziyyesi'nin reisliği görevini de üstlenmişlerdi.⁵⁶ Bu

54 Tunaya, *age.*, C 3, s. 263.

55 Duman, *age.*, s. 216, 229-230.

56 Erol Evcin, "Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti Bolu Şube-i Merkeziyyesi ve Faaliyetleri (1913-1919)", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S. 43, Bahar 2018, s. 13.

münasebetle İTBHM'yi doğrudan idare eden ve yönlendiren söz konusu Kâtib-i Mes'ûllerin öncülüğünde icra edilen faaliyetlerin incelenmesi konuya büyük ölçüde ışık tutacaktır.

4.1. Dr. Ahmet Mithat (Altıok) Bey

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde Bolu Livası'nda Kâtib-i Mes'ûllük görevinde Dr. Ahmet Mithat Bey bulunmaktaydı. Askerî Tıbbiye Mektebi mezunu olan Dr. Ahmet Mithat Bey Bolu'da iki sene kadar sürdürdüğü bu görevinde başarılı bir idareci portresi çizmiştir.

Dr. Ahmet Mithat Bey, İTBHM adına Birinci Dünya Savaşı boyunca sıhhi, iktisadi ve sosyal konuların yanı sıra ülkedeki ve dünyadaki mevcut durum ve savaşın seyri hakkında düzenlediği konferanslarla ahalinin bilgilendirilmesi ve haberdar edilmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu dönemde Dr. Ahmet Mithat Bey tarafından Dârü'l-Muallimîn'de verilen "Turanın Kapısında Bulunan Kan Kardeşlerimiz Azerbaycan Türkleri" konulu tarihî konferans buna iyi bir teşkil etmektedir. Bu haberi halka duyuran Bolu gazetesinde etkinliğe ilişkin olarak: *"Bolu'nun genç evlâdlarına makarr olan bu dârü'l-irfândan dinin ve milletin hakiki aşk ve muhabbetleriyle göğüsleri dolmuş bulunan kafil-i tebanın köylerimize dağıldıktan sonra isale edecekleri terbiyeyi düşünerek sevincimizi izhar ile bu gibi müfid konferansların devam ve tekrarını temenni eyleriz."*⁵⁷ şeklinde takdir hisleri dile getirilmişti. 1915 yılı Mayıs ayı sonlarında İttihat ve Terakki Bolu Kulübü Konferans Salonu'nda Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin savaş içindeki durumu hakkında Belediye Mühendisi Zihni Bey tarafından verilen konferans örneğinde olduğu gibi kulüp üyeleri tarafından gerçekleştirilen faaliyetler de İTBHM tarafından desteklenmekteydi.⁵⁸ Basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı üzere liva sathındaki söz konusu çalışmalar halk tarafından ilgi ve memnuniyetle takip edilmekte, takdir edilmekte ve bu tür faaliyetlerin devamı talep edilmekteydi.

Bu dönemde de İTBHM çeşitli vesilelerle devlet erkânı ile halkın moral gücünü artırmak, birlik ve beraberlik duygusunu kuvvetlendirmeyi amaçlamakta idi. Örnek olarak Sultan Mehmet Reşat'ın "yevm-i cülusu" nedeniyle 27 Nisan 1915 tarihinde İTBHM tarafından düzenlenen zengin program ise ahalinin, memurların, talebelerin ve Sancak-ı Şerif ellerinde olarak ilmiye sınıfı ile şeyhlerin katılımı, Mutasarrıf Ahmet Müfit Bey'in nutku, Müftü Hacı Emin Efendi'nin

57 *Bolu*, 7 Kânûn-ı sâni 1331, s. 104.

58 *Bolu*, 14 Mayıs 1331, s. 71.

duası, seymenlerin oyunları, millî çalgıların tınısı İttihat ve Terakki Kulübü de dâhil olmak üzere süslenen ve ziyaret edilen Türk Ocağı, Hükümet Konağı ve Belediye binaları ile şenlikler gece geç saatlere kadar devam etmiş ve hatta ertesi güne sarkmıştı.⁵⁹

Tıp doktoru olmasının da sağladığı tecrübelerden hareketle Kâtib-i Mes'ûllüğü sırasında Bolu'daki hastanelerin mevcut durumlarının iyileştirilmesi için çaba sarf eden Dr. Ahmet Mithat Bey'in bu konudaki en önemli çalışmalarından biri hastaların tedavisinde mühim rol oynayan cerrahi tıp teşhizatının Bolu Hastanesi'ne kazandırılması olmuştur.⁶⁰

Dr. Ahmet Mithat Bey, halkla iç içe olmaya özen gösteren ve halkın sorunlarına eğilen bir idareci portresi çizmiştir. Öyleki Ramazan münasebetiyle İttihat ve Terakki Kulübü'nde cemaat ile namaz bile kılınabilmekteydi. Namazdan sonra Çoğu zaman Dr. Ahmet Mithat Bey, Mithat Kemal Bey ile Dârü'l-Muallimîn Müdürü Hilmi Bey'in desteğiyle icra edilen ve savaş içindeki gelişmeler ve tarihî meseleler de dâhil olmak üzere halkı çeşitli konular hakkında aydınlatan konferanslar İttihat ve Terakki Bolu Kulübü'nün önemli faaliyetleri arasında idi. İkinci Meşrutiyet'in yedinci yıldönümü ve Çanakkale zaferi kutlamaları örneğinde olduğu gibi millî sevinçlerin tertip ve kutlama programlarında da İTBHM ön saflarda yer almış ve Katib-i Mes'ûlü Dr. Mithat Kemal Bey irat ettiği ateşli nutuklar ile halkın moral kuvvetini yükseltme gayretinde olmuştur.⁶¹

Bolu'daki çalışmalarını takiben Bursa'da İttihat ve Terakki Müfettişi olarak görevlendirilen Dr. Ahmet Mithat Bey 1916 yılı Nisan ayında⁶² katılımın bir hayli fazla olduğu resmî bir tören ile sevgi ve hürmet duygularıyla Bolu halkı tarafından uğurlanmıştır.⁶³ Dr. Ahmet Mithat Bey, Mondros Mütarekesi'nin akabinde İstanbul Hükûmeti tarafından Bolu Livası ile görev yaptığı diğer bölgelerde Ermenilere yönelik olarak “tehcir”, “tenkil” ve “takdil” suçları işlemekle itham edilmiş ve tutuklanmıştır. Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir. Ermeni tehciri davalarını görmek üzere kurulan Divân-ı Harb-i Örfî'ye Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından reis olarak atanan Kürt/Nemrut Mustafa Paşa tarafından

59 Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 618.

60 *Bolu*, 18 Haziran 1331, s. 76.

61 Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 621-622, 628.

62 *Bolu*, 31 Mart 1332, s. 116.

63 *Bolu*, 7 Nisan 1332, s. 117.

yargılanmıştır.⁶⁴ Bolu'daki Ermeni nüfusunun azlığından dolayı bu bölgenin tehcirden muaf tutulmasına rağmen nüfuzunu kullanarak bölgedeki Ermenilerinin de sevke tabi tutulması için miting düzenlediği, Ermeniler aleyhinde bazı çeteler teşkil ettiği ve İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmisi'nin kanuna aykırı kararlarının uygulanmasını kolaylaştırdığı gerekçesiyle suçlu bulunmuştur. Dr. Ahmet Mithat Bey'i mahkemede savunan Avukat Hasan Hayri Bey esasen Bolu'da tehcir uygulanmayıp, yalnızca ordu kumandanlığının emriyle silah araması yapıldığını ve güvenlik tedbiri olarak bazı Ermenilerin civar köylere gönderildiğini belirtmiştir. Buna karşın 10 sene kürek cezasına çarptırılan Dr. Ahmet Mithat Bey nihayetinde kaçmayı başararak Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmiştir.⁶⁵

4.2. Mithat Kemal (Algüloğlu)

Mekteb-i Mülkiyye mezunu olan Mithat Kemal Bey, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bolu Encümen-i Liva Başkâtibi olarak görev yapmış ve Dr. Mithat (Altıok) Bey'in ardından Bolu Kâtib-i Mes'ûllüğüne tayin edilmiştir. Görevine 11 Temmuz 1916 tarihi itibarıyla başlamıştır.⁶⁶

Mithat Kemal Bey sıklıkla liva ile ilgili işler hususunda yetkililerle görüşmekte, ahali ile fikir alışverişinde bulunmakta ve sorunları yerinde görüp çözüm üretmeye gayret göstermekte idi.⁶⁷

Mithat Kemal Bey, Bolu'daki sosyal faaliyetlerin de önde gelen destekleyicileri arasında yer almaktaydı. Sultan Mehmet Reşat'ın doğum yıl dönümüne denk gelen 8 Ağustos 1916 tarihinde Bolu'da İttihat ve Terakki Kulübü'nün teşebbüsleri ve Mithat Kemal Bey'in yoğun mesaisi ile şehit ve gazi çocukları başta olmak üzere zengin-fakir livanın bütün çocukları için düzenlenen hitan töreni buna iyi bir örnek teşkil etmiştir. Halkta takdir ve memnuniyet hisleri uyandıran bu faaliyet⁶⁸ Mithat Kemal Bey tarafından İTC Merkez-i Umûmisi'ne ve İstanbul matbuatına gönderilen şu telgraf ile bildirilmiştir.⁶⁹

64 Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 768-769.

65 Feridun Ata, *İşgal İstanbulu'nda Tehcir Yargılamaları*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 229-230.

66 *Bolu*, 30 Haziran 1332, s. 129.

67 Mithat Kemal Bey'in Düzce kazasına yaptığı seyahat buna bir örnek teşkil etmektedir (*Bolu*, 17 Teşrin-i sâni 1332, s. 142).

68 *Bolu*, 28 Temmuz 1332, s. 132.

69 *Bolu*, 11 Ağustos 1332, s. 134.

“İttihat ve Terakki bugün vazai-i hamiyetden birini daha ifa etti. İcab-ı hamiyet önünde bütün revabit-ı hayatiyesini hükümetin cenah-ı himayet ve şefkatine tevdi ile tehlikenin sinesine atılarak hududa koşan kahraman askerlerin burada kimsesiz bıraktıkları çocuklarına bir hitan merasimi yapmak suretiyle onların şükran-ı fedakârîsini -velevki pek naçiz olsun- ifa etmek teşebbüsünün Kemal-i muvaffakiyetle icra olunduğu ve adım adım atıye yetişmek isteyen bu sel-i nazeden 400'ü müteccaviz çocuğun velâdet-i hümâyûn hazret-i padişahî münasebetiyle hey'et-i umûmiyyeyi ifade eden velüle-i tevcih ve şükürâtı arasında sünnet ettirildiğini arz eylerim.”

Bu etkinliğin gerçekleştirilmesinde üstün gayretleri görülen Hastane Tabibi Mehmet Enver başta olmak üzere, hastane eczacısı ve sıhhiye memurlarına hizmetlerinden dolayı İTBHM tarafından teşekkür beyan edilmişti. Bu tören vesilesiyle Bolu Mekteb-i İbtidai talebesinden Suat, Ulviye, Meliha, Bedriye, Müzeyyen, Tahire, Mebrure Hanımlar, Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyye talebesinden Necati ve Bolu Mekteb-i Sultanîsi talebesinden Nazmi Efendiler şiiirler eşliğinde Hilâl-i Âhmer Cemiyeti için iane toplamışlardı. Bu yönde sarf edilen gayretler Hilâl-i Âhmer Cemiyeti Bolu Şubesi tarafından da takdirle karşılanmıştı.

Mithat Kemal Bey'in çocukların eğitimi konusundaki duyarlılığı da dikkate değerdir. Merkez Mekteb-i İbtidâî'yi ziyaret ederek sınıfları tek tek dolaşması ve eksikliklerinin giderilmesi doğrultusundaki girişimleri, inşa çalışmalarını devam eden müze için 1.000 kuruş bağışta bulunması⁷⁰ ve Düzce İnâs Mekteb-i İbtidâîsi'ni ziyareti sırasında muallimelerin mesailerini takdir ederek mektebe 18 lira kıymetinde bir dikiş makinesi hediye etmesi halkta memnuniyet uyandıran ve takdir edilen eğitim faaliyetleri arasında yer almıştır.⁷¹ Bu dönemde İTBHM'nin desteğiyle çalışan talebelerin çeşitli vesilelerle ödüllendirildiği de görülmektedir. Örnek olarak İTBHM tarafından himaye altına alınan Mekteb-i Sultanî'nin başarılı talebelerinden Nazmi Efendi'ye ilk aşamada bir kat yeni elbise ve 1.000 kuruşluk iç çamaşırı hediye edilmiş ve bu suretle söz konusu talebenin tahsil hayatına katkı sağlanmıştı. Benzer faaliyetler kapsamında Üskübî Mekteb-i İbtidaisi'nin inşa masrafları için harcanmak üzere İttihat ve Terakki Kulübü tarafından 500 kuruşluk bağışta bulunulmuştu. Bu bağışın yarattığı memnuniyet Bolu gazetesinin sütunlarına şu şekilde taşınmıştı:⁷²

“Bi'l-umûm evlâd-ı vatanın ve hususiye kimsesizlikleri cihetiyle hayat-ı maneviyyeleri tehlike-i hasrane maruz kalan fukara-yı etfalın şu vechle

70 *Bolu*, 27 Teşrîn-i evvel 1332, s. 141.

71 *Bolu*, 8 Kânûn-ı evvel 1332, s. 143

72 *Bolu*, 8 Kanûn-ı evvel 1332, s. 143

husul-ı ta'lim ve terbiyeleriyle atiyen devlet ve millete nafi' birer uzv u faal hâlini iktisab etmeleri için İttihad ve Terakki Bolu Kulübü tarafından fedakârâne bir his ile masruf olan himmet ve gayret bilhassa şâyân-ı tezkâr-ı memnuniyetdir.”

Bu dönemde İTBHM'nin öncülüğünde icra edilen sosyal faaliyetler de dikkate değerdir. Ahalinin doğa yürüyüşlerine katılımını teşvik etmek üzere İttihat ve Terakki Bolu Kulübü tarafından teşkil edilen “Seyahat Hey'eti” bu anlamda önem arz eden çalışmalar arasındadır. Konuya ilişkin haber Bolu gazetesinde takdir hisleriyle şu şekilde dile getirilmiştir:⁷³

“Bolu kasabası havalisinde gıpta-i bahş emsal olan bedi'-i fitriye ve menazır-ı latifeden istifade etmek ve aynı zamanda halkı kahvehane hayatının heva-yı müz'icinden kurtarub letafet-i tabiiye ile temas hâlinde bulundurmamak maksadıyla Bolu İttihad ve Terakki Kulübü tarafından bir Seyahat Hey'eti tertib edilerek olbaldaki programı da neşr edilmiş ve yannki Cuma gününden itibaren tatbikata mübaşeret edilmesi musammem bulunmuştur. Şu teşebbüsât-ı fenniye ve sıhhiyeyi ve onun zımnındaki mekasid-ı ulviyyeyi içtimaiyyeyi Kemal-i samimiyetle takdir eyeriz.”

İttihat ve Terakki Bolu Kulübü'nde çeşitli vesilelerle verilen resmî ziyafetler Bolu erkânını bir araya getiren ve önemli meselelerin görüşüldüğü sosyal faaliyetler arasında yer almıştır. 1917 yılı Mayıs ayında kulüp tarafından Mutasarrıf Ali Seydi Bey ile memurların ve memleket eşrafının da hazır bulunduğu 40 kişilik resmî ziyafet bu tür faaliyetlere bir örnek teşkil etmektedir. Ziyafet sırasında ayağa kalkan Kâtib-i Mes'ûl Mithat Kemal Bey veciz bir nutuk irat etmiş, buna karşılık Mutasarrıf Bey tarafından hazır bulunanlar adına ziyafeti düzenleyen İttihat ve Terakki Bolu Kulübü'ne teşekkür beyan edilmiştir.⁷⁴

İttihat ve Terakki Bolu Kulübü'nün yardımcılarıyla *Esnaf Teşkilatı* da teşkil edilmişti. İlerleyen süreç içinde esnaf için ayrıca *Tasarruf Sandıkları* teşkilatına başlanmış, ilk olarak bir *Dikici Sandığı* oluşturulmuş ve bunu diğer meslek grupları için yapılan çalışmalar takip etmişti.⁷⁵

Bolu Kâtib-i Mes'ûlü Mithat Kemal Bey'in İstanbul'un et ve erzak ihtiyacını temin etmek için 1917 yılı mart ayı itibariyle Bolu havalisinde İaşe-i Umûmiyye Erzak Merkezi namına hayvan satın almak ve bu konuda gerekli ihtiyaçları karşılamak

73 *Bolu*, 5 Kânûn-ı sâni 1332, s. 144.

74 *Bolu*, 31 Mayıs 1333, s. 159.

75 *Bolu*, 5 Kânûn-ı sâni 1332, s. 144.

üzere görevlendirildiği de görülmektedir.⁷⁶ Bolu'daki görevi sırasında belgelere dayalı olarak kaleme aldığı, 1918'de Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti yararına basımı yapılan "Âyanlar Devri'nde Bolu" adlı kitabı Bolu'nun idare tarihi üzerine kaleme alınmış ilk telif eser olması nedeniyledir.⁷⁷

Bolu muhitinde kuvvetli bir hatip, tartışmayı seven, açık sözlü, yeni fikirlere açık, zeki, cesur, zulme ve haksızlığa tahammülü olmayan bir idareci olarak tanınan Mithat Kemal Bey, Anadolu halkının ilmi, fikri ve iktisadi anlamda yükselmesini arzu etmekteydi. Bu bağlamda muhalif isimlerden eski Bolu Meb'ûsu Hacı Abdülvehhâb Efendi ile de sıklıkla görüşmekte ve fikir alışverişinde bulunmakta bir beis görmemekteydi. Tarihçi M. Zekai Konrapa, Osmanlı Devleti'nin çok da hazır olmadığı bir dönemde Birinci Dünya Savaşı'na girişinin Mithat Kemal Bey'i müteessir ettiğini, bu nedenle İttihat ve Terakki idaresini bile eleştirmekten çekinmemekte ve fırkayı yalnızca vatana hizmet için tutmakta idi.⁷⁸ Mithat Kemal Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nın seyri ile ilgili endişeleri makul görülmeyle birlikte yine Konrapa'nın ifade ettiği üzere İttihat ve Terakki Hükümeti'nin düşürülmesi doğrultusunda fikirlere sahip olması ihtiyatla karşılanması gereken bir iddia olarak görülmelidir. Zira Mithat Kemal Bey'in gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetleri samimi bir İttihatçı olduğunun bariz bir kanıtı durumundadır. Bu münasebetle mevcut durum bahis konusu iddialar ile çelişmektedir.

Mithat Kemal Bey'in Kâtib-i Mes'ûllük görevi 1917 yılı temmuz ayı itibariyle sona ermiştir. Ardından Gerede Kaymakam Vekilliği'ne tayin edildiği ve bu görevi 1919 yılı eylül ayı başlarından itibaren asaleten sürdürdüğü anlaşılmaktadır.⁷⁹ Mithat Kemal Bey'in Mondros Mütarekesi'nin akabinde Anadolu'nun geleceği hakkındaki endişeleri, İtilaf kuvvetlerinin işgal hareketlerine sessiz kalan İstanbul'daki Padişaha ve Hükûmete karşı tepkiye dönüşmüştü. Bu nedenle de Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketini desteklemişti. Kuvâ-yı Milliyye'nin Bolu temsilciliğini üstüne almış ve Bolu ve çevresinde baş gösteren işgal tehlikesine karşı silahlı bir teşkilat kurmaya muvaffak olmuştu. Sivas Kongresi sonrasında

76 Kâtib-i Mes'ûl Mithat Kemal Bey'e konuya ilişkin çalışmalarında kolaylık sağlanmasına ilişkin, İaşe-i Umûmiyye İstanbul Erzak Merkezi'nin talebi üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Bolu Mutasarrıfı Ali Seydi Bey'e ve İzmit Mutasarrıfı Mazhar Beylere gönderilen 15 Mart 1917 tarihli bir yazı için bkz.; *BOA*, DH.İ.UM.EK., 29.21.2-1.1, H.21.05.1335.

77 *Bolu*, 2 Mayıs 1334, s. 203.

78 Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 631-632.

79 *Dertli*, 6 Eylül 1335, s. 4.

alınan kararlar neticesinde İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerin kesilmesi konusunda Mutasarrıf Ali Haydar (Yuluğ) Bey'in çekimser kalması nedeniyle emrindeki derme çatma silahlı kuvvetlerle Bolu'ya gitmiş ve livanın ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıya iştirak edenlere Sivas Kongresi kararlarını açıklamış ve bu doğrultuda İstanbul Hükûmeti'ne çekilen 22 Eylül 1919 tarihli telgrafi Bolu Mutasarrıfı adına imzalama cesaretini göstererek Bolu'nun İstanbul Hükûmeti ile ilişkisinin kesilmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁸⁰ Takip eden süreçte Bolu'da Müdafaa-ı Hukûk teşkilatının kurulması konusunda da önemli çalışmaları görülen Mithat Kemal Bey bir süre de Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti (BMHC)'nin reisliğini yapmıştır.⁸¹

4.3. (Koca) Mithat Âkif Bey

Mithat Âkif Bey, Meşrutiyet döneminde görev yaptığı Eskişehir'de İttihat ve Terakki'ye dâhil olmuştur. 1916 yılı nisan ayında Bolu Havâlisi İâşe Mıntıkası Müdürlüğü görevine tayin edilmiştir. Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey'in görevden ayrılmasıyla 1917 yılı temmuz ayında İttihat ve Terakki Bolu Kâtib-i Mes'ûlü olarak atanmıştır.⁸²

Bolu Livası'nda kendinden önce görev yapan diğer Kâtib-i Mes'ûller gibi Mithat Âkif Bey de Birinci Dünya Savaşı yıllarında büyük önem arz eden sosyal yardımlaşma faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bolu'daki talebelere don ve gömlek imal edilmesi için Darü'l-Eytâm idaresine 400 kûsur arşın bez hediye edilmesi, Mekteb-i Sultani'den 9 fakir talebeye 2.400 guruş sarf olunarak 9 çift kundura yaptırılması,⁸³ fakir 12 talebenin senelik ücretlerinin ödenerek Mekteb-i Sultani'nin leylî kısmına kaydettirilmesi Bolu İttihat ve Terakki Kulübü'nün Mithat Âkif Bey'in öncülüğünde gerçekleştirdiği eğitime destek faaliyetleri arasında yer almıştır.⁸⁴ Benzer faaliyetler kapsamında 1917 yılı Ekim ayında Bolu Darü'l-Eytâmı'nı ziyaret eden Mithat Âkif Bey 25 kıyye razakî üzümü dağıtmak suretiyle talebeleri taltif etmiştir.⁸⁵ 1917 yılı Kasım ayı başlarında da Darü'l-Eytâm'a İTBHM adına

80 Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 41.

81 Erol Evcin, "Bolu Livası'nda Kurulan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkâlâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 49, Bahar 2012, s. 90.

82 Tahir Karauğuz, *Mithat Âkif*, Zonguldak halkevi Yayınları, Zonguldak 1934, s. 18-19.

83 *Bolu*, 8 Teşrin-i sâni 1333, s. 178.

84 *Bolu*, 31 Kânun-ı sâni 1334, s. 190.

85 *Bolu*, 1 Teşrin-i sâni 1333, s. 177.

11.505 guruş nakdi yardımda bulunmuştur. Darü'l-Eytâm yetkilileri tarafından bu para ile yetim çocuklara 50 katlık elbise malzemesi ve 63 çift yemeni satın alınmıştır. Şehit çocuklarına şefkat ve merhamet göstermekten imtina etmeyen Mithât Âkif Bey'in mektebe yaptığı bu yardımlar Darü'l-Eytâm Hey'et-i İdaresi tarafından teşekkürle karşılanmış ve bu vesile ile düşman karşısında kanlarını döken şehitlerin ruhlarının şad edildiği ifade edilmiştir.⁸⁶

Mithat Âkif Bey Bolu'daki idari ve sosyal faaliyetlere ilişkin hususlarda Mutasarrıf Ali Seydi Bey ile uyumlu bir çalışma sergilemiştir. Bu anlamda 1917 yılı aralık ayında Mithat Âkif Bey ile Mutasarrıf Ali Seydi Bey'in himaye ve destekleri ile Karaçayır Mevkii'nde geliri Bolu Livası'ndaki yetimlere ve şehit çocuklarına bağışlanmak üzere düzenlenen at yarışları da livada gerçekleştirilen önemli sosyal faaliyetler arasında yer almıştır. Bu münasebetle at yetiştiriciliğinin, yarışların, cirit oyunlarının, biniciliğin iktisadi ve askerî önemine temas eden Bolu gazetesi söz konusu yarış düzenleyen Kâtib-i Mes'ûl ile Mutasarrıfın bu tarihî etkinliğin canlandırılması hususunda yaptıkları yardımları teşekkür ve takdir ile dile getirmiştir.⁸⁷ Livada düzenlenen geleneksel hitan törenlerine Mithat Âkif Bey'in Kâtib-i Mes'ûllüğü döneminde de devam edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bolu gazetesinde İttihat ve Terakki Bolu Kulübü tarafından yayımlanan bir ilan münasebetiyle 13 Aralık 1917 tarihinde yetim ve fakir çocukların kulüp binasında hitanlarının icra kılınacağı, bu münasebetle ailelerin kulübe gelerek çocuklarının isimlerini kayıt ettirmeleri talep edilmekte idi.⁸⁸

Bu dönemde halk ile mülkî ve askerî erkânı buluşturan, yardımlaşma anlayışını pekiştiren etkinlikler de İTBHM'nin önemli faaliyetleri arasında yer almıştır. Kâtib-i Mes'ûl Mithat Âkif Bey'in riyaseti ve Mutasarrıf Ali Seydi Bey'in himayesi ile 7 Aralık 1917 tarihinde Sultanî Salonu'nda Müdafaa-ı Milliyye menfaatine düzenlenen konser bu tür faaliyetlere iyi bir örnek teşkil etmektedir. Konser programına göre etkinlik Mutasarrıfın açılış konuşmasıyla başlayacak, bir talebe tarafından millî bir neşide okunacak, ardından bir kanun taksimi yapılarak hicazdan peşreve çeşitli şarkılar söylenecekti. Bir Sultanî talebesi tarafından "Kızıl Elma'nın Ergenekon Destanı" edebî bir dille okunduktan sonra Meclis-i Meb'usân Marşı çalınacak, takiben Mithat Âkif Bey tarafından Müdafaa-ı Milliyye teşkilatının önemi hakkında bir nutuk irat edilecekti. Suzinaktan bir ut taksimi ile

⁸⁶ *Bolu*, 8 Teşrin-i sâni, s. 178.

⁸⁷ *Bolu*, 20 Eylül 1333, s. 172.

⁸⁸ *Bolu*, 6 Kânûn-ı evvel 1333, s. 186.

peşrev ve şarkılara devam edilecekti. Misafirlere pasta ikramının ardından İnâs Mektebi'nden bir talebe tarafından "Kızıl Elma"dan örnek bir manzume ve Hafız Kuddusi Efendi tarafından uşak makamında bir gazel okunacaktı. Bunu yine uşak makamından peşrev ve şarkılar takip edecekti. Verilen arada Mekteb-i Sultanî'nin Eşya-yı Dersiyye Müzesi ziyaret edilecek ve okulun bahçesinde yumurta ve çuval yarışları düzenlenecekti. Salonda tekrar toplanılmasının ardından Hafız Derviş Efendi tarafından bir gazel okunacaktı. Mekteb-i Sultanî Musıka Muallimi İbrahim Bey tarafından acemaşîran peşrev ve semaisi çalınacak ve Mithat Âkif Bey'in kısa bir nutkuyla etkinliğe son verilecekti.⁸⁹ Bu etkinlik münasebetiyle Müdafaa-ı Milliyye Cemiyeti'ne önemli miktarda bağış toplandığı anlaşılmaktadır.⁹⁰ Benzer şekilde Mithat Âkif Bey, "teâlî-i kuvvet ve şevket-i devlet" için Bolu Donanma Cemiyeti'ne de bağışta bulunmuş ve bunun sonucu olarak cemiyet tarafından Gümüş Madalya ile ödüllendirilmiştir.⁹¹

1918 yılı Haziran ayında İttihat ve Terakki Liva Kongresi müzakerelerinin sonuçlanması üzerine Mekteb-i Sultanî salonunda İttihat ve Terakki Bolu Kulübü tarafından bir iftar ziyafeti verilmiş, bu ziyafette memurlardan ve eşraftan 42 kişi hazır bulunmuştu.⁹² Bu tür etkinlikler İTBHM'nin halk ve cemiyetler nezdinde memnuniyet uyandıran, takdirle karşılanan sosyal faaliyetleri arasında yer almakta idi.

Kâtib-i Mes'ûl Mithat Âkif Bey Bolu Mutasarrıfı Ali Seydi Bey ile olduğu gibi onun yerine söz konusu göreve atanan Mustafa Reşat (Mimaroglu) Bey ile de iş birliği içinde çalışmıştır. Sorumluluk bölgesindeki genel durumu gözlemek üzere Düzce, Ereğli, Zonguldak, Bartın, Devrek ve Gerede kazalarına gerçekleştirdiği 1918 yılı mart ayındaki ilk teftişi sırasında olduğu gibi Mustafa Reşat Bey'e de çalışmaları sırasında eşlik etmekten ve destek olmaktan imtina etmemiştir.⁹³

İTBHM'nin Bolu'daki faaliyet binasının zaman içinde yetersiz kalması ve geniş ve kullanışlı bir mekân gerekliliği nedeniyle Mithat Akif Bey döneminde yeni bir kulüp binası inşa çalışmalarına başlandığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Bolu Kulübü inşası konusunda halkın büyük ölçüde desteği görülmüştür. Bu bağışlara dair haberler "Teberruât-ı Hamiyetkârâne" ve "Tezehirürât-ı Vatanperverane"

89 *Bolu*, 8 Teşrin-i sâni 1333, s. 178; *Bolu*, 13 Kânûn-ı evvel 1333, s. 183.

90 Evcin, *Müdafaa-ı Milliyye Cemiyeti...*, s. 30-31.

91 *Bolu*, 27 Kânûn-ı evvel 1333, s. 185.

92 *Bolu*, 20 Haziran 1334, s. 210.

93 *Bolu*, 21 Mart 1334, s. 197; *Bolu*, 11 Nisan 1334, S. 200.

başlıkları ile Bolu gazetesinde yayımlanmıştır. Kulübün inşaat masraflarında kullanılmak üzere Bolu ahali tarafından yapılan bağışlar Bolu halkının İttihat ve Terakki idaresine güvenine ve desteğine işaret etmiştir.⁹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Sultan Mehmet Reşat'ın vefat etmesiyle yerine Mehmet Vahdettin padişah olmuş, takip eden süreçte Bolu Mutasarrıflığına İttihatçı kimliği ile tanınan Mustafa Reşat Bey'in yerine Dâhiliye Nezareti'nin tasarrufu ile Abdülkâdir Bey atanmıştır. Bunun üzerine Mithat Âkif Bey 4 Temmuz 1918'de Bolu Hükümet binası önünde yapılan biat merasimi sırasında Dâhiliye Nezâreti'nden gelen telgrafi okumuş ve ardından: *"Ey Bolu ahâlisi! Yeni Padişah Sultan Mehmet Vahidüddin nâmına ben Mutasarrıfa biat edeceğim. Sizi de biate davet ediyorum"* sözleriyle gerilimden yana olmadığını net bir şekilde ortaya koymuştur.⁹⁵ Takip eden süreçte Sadrazam Talât Paşa'nın 8 Ekim 1918'de Hükümetten çekilmesi ile de bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Bolu Livası'nda da İttihat ve Terakki'nin nüfuzu gittikçe azalmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki'nin iktidarı kaybetmesi neticesinde yaşadığı üzüntüye rağmen Mithat Âkif Bey'in yeni iktidarın uygulamalarına sağduyulu bir yaklaşım sergilemeyi tercih ettiği görülmektedir. Mithat Âkif Bey tüm temkinli tavırlarına karşın gerek İttihatçı kimliği gerekse 1915'teki *kanun-ı muvakkat* çerçevesinde Ermenilerin Bolu Livası'ndan tehciri olayının faillerinden biri olmakla itham edilmesi nedeniyle Dahiliye Nezareti'nin emri ile Bolu'da tutuklanmıştır. 25 Mart 1919 tarihi itibarıyla İstanbul'a sevk edilerek Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir.⁹⁶ 28 Mayıs 1919 tarihinde Bekirağa Bölüğü'nden alınarak 2 Haziran'da çoğu mebus, vali ve kaymakamlardan müteşekkil 41 kişi ile İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgün edilmiştir. Bu doğrultuda *"Asayiş bozmak, Ermeni kırımı ve sürgünü, Ermenilere zorbalık"* gibi isnatlardan sanki olarak doğrudan Malta'ya sürülen ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe tarafından

94 *Bolu*, 27 Haziran 1334, s. 211; *Bolu*, 28 Mart 1334, s. 198; *Bolu*, 2 Mayıs 1334, s. 203; *Bolu*, 9 Mayıs 1334, s. 204, s. 1; *Bolu*, 20 Haziran 1334, s. 210; *Bolu*, 27 Haziran 1334, s. 211; *Bolu*, 4 Temmuz 1334, s. 212.

95 Tarihçi Konrapa, Mithat Âkif Bey'in Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetlerini dikkate alarak Mithat Âkif Bey'in Bolu gençlerini komiteci olarak yetiştirmek istediğini, yalnız şahsını düşündüğünü ve iktidarda iken kötü davrandığı memleket ahalisinden çekindiğini belirtmektedir (Konrapa, *Bolu Tarihi*, s. 631, 647). Oysa Mithat Âkif Bey'e atfedilen bu sözler çok gerçekçi görünmemektedir. Zira Millî Mücadele döneminde Mithat Âkif Bey'in Bolu halkının içinde ve Bolu halkıyla beraber Kuvâ-yı Milliye'yi korkusuzca desteklediği ve bu konuda hiçbir sorumluluktan kaçınmadığı anlaşılmaktadır.

96 *Bolu*, 27 Mart 1335, s. 249.

“ikinci sınıf sürgün” olarak adlandırılan grup içinde 2693 numara ile yer almıştır. İngiliz Yüksek Komiserliği’nin 6 Aralık 1919’da Malta sürgünleri için yaptığı suç sınıflamasında Mithat Âkif Bey’in “zulüm politikasıyla ilişkileri bulunduğu söylenemeyecek olanlar grubu”na dâhil edildiği görülmektedir. 1920 yılı kasım ayında sürgünlerin yeniden gözden geçirilen durumlarına ve bunlara yapılacak muamelelere göre “F Listesi”nde yer alan Mithat Âkif Bey İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından “Türkiye’ye dönmeleri askerî bakımdan sakıncalı görülenler”in bulunduğu 28 kişilik listede yer almıştır. 16 Mart 1921 tarihinde İngiltere’de Türk ve İngiliz delegeleri arasında imzalanan Londra Anlaşması’na göre ise Mithat Akif Bey İngiltere’nin serbest bırakmaya hazır olduğu kişiler arasında bulunmuştur. Bekir Sami (Kunduk) Bey’in Ankara Hükümeti’ne sormadan imzaladığı bu anlaşma yürürlüğe girmemekle birlikte Mithat Âkif Bey ile Edirne Meb’ûsları Şeref ve Faik Beyler bahsi geçen süreçte İstanbul’daki Yüksek Komiser General Charles Harrington’un talimatı üzerine 24 Mart 1921 tarihinde Malta Valisi Plumer tarafından salıverilmişlerdir. Öyleki resmî süreç dışında gelişen bu durum Lord Curzon tarafından İngiltere Savunma Bakanlığı nezdinde sorgulanmıştır. İkinci İnönü Zaferi’nin hemen ardından İngiliz Hükümeti tarafından 40 esirin serbest bırakılması kararlaştırılmış, içinde Mithat Âkif Bey’in de bulunduğu bu 3 isim yapılan hatayı telafi etmek ve salıverme işini resmileştirmek üzere bu 40 kişilik liste içinde değerlendirilmiştir. Takip eden süreçte iki ülke esirlerinden bir kısmının karşılıklı olarak serbest bırakıldığı görülmektedir.⁹⁷ Mithat Âkif Bey Anadolu’da hâkimiyet tesis eden Ankara Hükümeti’nin İngilizler ile yaptığı esir mübadelesi anlaşması gereği Malta’dan ilk kurtulan vatanperverler arasında yer almıştır.

İki yıllık sürgün hayatından sonra 17 Nisan 1921’de İnebolu üzerinden Kastamonu’ya, ardından da Bolu’ya gelen Mithat Âkif Bey parlak bir merasimle karşılanmış ve Millî Mücadele yolunda daha etkin bir şekilde çalışma imkânına kavuşmuştur.⁹⁸ Bolu’da Millî Mücadele’yi desteklemek ve kamuoyu oluşturmak üzere *Gençler Birliği Cemiyeti*’ni⁹⁹ teşkil etmiş ve *Türkoğlu* gazetesini çıkarmıştır.¹⁰⁰

5. İttihat ve Terakki Bolu Hey’et-i Merkeziyesi’nin Kapatılışı

Osmanlı Devleti ile müttefikleri için Birinci Dünya Savaşı’nın akıbeti 1918 yılı ekim ayı itibarıyla netleşmişti. Talat Paşa Hükümet’ten çekilmiş ve yeni Hükümeti

97 Bilâl Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 91 vd.

98 *Dertli*, 2 Mayıs 1337, s. 57.

99 Evcin, *age.*, s. 433-436.

100 Erol Evcin, “Bolu Basımında Millî Mücadele”, *Belleten*, C LXXVI, S. 277, Aralık 2012, s. 1014-1022.

kuran Ahmet İzzet Paşa tarafından yürütülen barış görüşmeleri neticesinde 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Bu süreç içinde başta Enver Paşa olmak üzere önde gelen İttihatçılar ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti'ni sonu belli olmayan bir mahkûmiyete sokan Mondros Mütarekesi çerçevesinde 13 Kasım 1918'de İtilaf donanması Dolmabahçe kıyılarına demirlemiş, çoğunluğu İngiliz birliklerinden oluşan muharip kuvvetler stratejik yerleri ele geçirmişlerdi. İstanbul'un yanı sıra Anadolu'nun birçok yerinde de işgal hareketi baş göstermeye başlamıştı.

İstanbul Hükümetleri ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sokmakla itham ettiği İttihat ve Terakki idarecilerini yargılamaya ve cezalandırmaya yönelik bir politika takip etmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın kısa ve ihtiyatlı sadrazamlık döneminden sonra Tefik Paşa Hükümeti döneminde şiddetini artıran bu politika Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı döneminde had safhaya ulaşmıştır. Bu politikayı destekleyen İtilaf Devletleri de mebusların çoğunluğunun İttihatçı olduğu gerekçesiyle Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'yi bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Nitekim, Osmanlı Hükümeti'nin idare gücünün günden güne zayıflaması neticesinde Padişah Mehmet Vahdetin 21 Aralık 1918 tarihinde Kanun-ı Esâsi'nin 7. maddesine istinaden "*Esbâb-ı zarûriyye-i siyasiyyeden nâşi*" olarak Meclis-i Meb'ûsân'ı Osmânî'yi feshettiğini bildirmiştir.¹⁰¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun iâşe yollarını vuran ve ayaklanma çıkaran Ermenilerin faaliyetlerini önlemek amacıyla İttihat ve Terakki idaresinin 24 Nisan 1915 tarihli Ermeni Komite Merkezleri'nin kapatılması, evrakına el konulması ve elebaşlarının tutuklanması kararı ile ayaklanma ve taşkınlık çıkaran Ermenilerin başka bölgelere sevk ve iskânını öngören 27 Mayıs 1915 tarihli "*Vakt-i seferde icraât-ı hükûmete karşı gelenler için cihet-i askerîyeye ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat*"¹⁰² Mütareke döneminde İtilâf Devletleri'nin İttihatçılara karşı uyguladığı sindirme politikaları için temel aldıkları kıstaslardan birini teşkil etmiştir. Öyleki Tefik Paşa Hükümeti tarafından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Bolu Livası'na da bir Tahkik Heyeti görevlendirilmiştir. Netice itibariyle Bolu Livası'ndaki İttihatçılar da bölgedeki tehcir hadisesinin failleri arasında görülmüş, bu doğrultuda çeşitli iddia ve isnatlara maruz kalmışlardır.¹⁰³

101 Ali Fuat Türk geldi, *Görüp İttiklerim*, AKD TYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 169.

102 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara 1990, s. 106-108, 110-111.

103 Ata, *age.*, s. 68.

İttihat ve Terakki, bu süreç içinde 14 Kasım 1918 tarihli kongresinde feshedilmiş ve aynı kongrede alınan kararlar “Teceddüt Fırkası”na dönüştürülmüştür. Kongrede İttihat ve Terakki’ye ait toplam 1.375.764 kuruluşluk menkul ve gayrimenkul malvarlığının yeni fırkaya devredilmesi kararlaştırılmıştır. İttihat ve Terakki yetkilileri gelişebilecek yeni siyasi eğilimlere karşı tedbir almak ve İttihat ve Terakki’nin siyasi varlığını bir şekilde devam ettirmek gayretindeydiler.¹⁰⁴ Buna karşılık İstanbul Hükümeti’nin İttihatçılara karşı baskıları gittikçe artmaktaydı. Nitekim İttihat ve Terakki’nin feshinden sonra Hükümet tarafından ilk aşamada Ziya (Gökalp), Hüseyin Cahit (Yalçın), İsmail (Canbulat), Kara Kemal ve Tevfik Rüştü (Aras) gibi isimlerin de içinde yer aldığı bir kısım İttihatçı tutuklanmıştı. Tutuklular İstanbul’da Bekirağa Bölüğü’nde hapsedilmiş, 17 Nisan 1919 tarihinden itibaren Divân-ı Harb-i Örfî’de yargılanmaya başlanmış ve birçoğu Malta’ya sürgün edilmişti.¹⁰⁵

Mütareke döneminde İttihat ve Terakki’nin yerine İstanbul merkezli olarak kurulan Teceddüt Fırkası’nın Bolu Livası’nda da bir şubesi açılmıştı. Tutuklandığı 1919 yılı Mart ayına kadar Mithat Âkif Bey’in Teceddüt Fırkası Bolu Şube-i Merkeziyye (TFBŞM)’nin de Kâtib-i Mes’ûllük görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mithat Âkif Bey’in tutuklanarak sürgüne gönderilmesi ile de bu görevi İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile Mehmet Habib Bey’in ardından İTBHM Reisi olarak görev yapan Mehmet Şükrü (Gülemez) Bey’in üstlendiği görülmektedir.¹⁰⁶ Söz konusu fırkanın kazalarda da şubelerinin açıldığı anlaşılmaktadır. Bu şubeleri teşkil eden başlıca isimler arasında yine İttihatçıları görmek mümkündür. Örnek olarak Mudurnu’da açılan şube Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa, Selim (Sarıbay), Dombayzâde Hakkı, Sancaktarzâde Besim gibi İttihatçı isimlerden oluşuyordu. Bu eski İttihatçı ve yeni Teceddütçüler İstanbul Hükümeti’nin milletin istiklâl ve istikbâl davası yolunda takındığı menfi tutumu eleştiriyor ve buna karşı fırka örgütünü teyakkuz hâlinde bulundurmaya gayret ediyordu. Buna bir misal olmak üzere Teceddüt Fırkası Merkez-i Umûmîsi’nden şubeye gelen bir tamimde İttihat ve Terakki’nin kıdemli muhalifleri arasında yer alan Kiraz Hamdi Paşa’nın Bandırma ve havalisinde İngiliz Muhipler Cemiyeti’nin teşkili ile meşgul olduğu belirtiliyor ve bu gibi gelişmelere karşı basiret ve teyakkuz tavsiye ediliyordu.¹⁰⁷ Buna karşılık TFBŞM ile

104 Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 148-149.

105 M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 42-43,

106 Evcin, *age.*, s. 664.

107 Sarıbay, *age.*, s. 21.

kaza teşkilatlarının teşkili, faaliyetleri ve İstanbul Hükümeti'ne muhalif tutumunun payitahtta hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

Bu gelişmelerle birlikte Balkan Savaşları döneminde olduğu gibi Bolu'da İttihatçılar ile İtilafçılar arasındaki gerginliğin yeniden tırmanmaya başladığı görülmektedir. Nitekim gerginliklerin önüne geçebilmek için Dersaâdet İstinaf Müdde-i Umûmîliği'nden 9 Ocak 1919 tarihinde Bolu Müdde-i Umûmîliği'ne tebliğ edilen bir emirname ile hangi fırkaya mensup olursa olsun bütün kulüp ve müntesiplerinin Hükümet işlerine müdahalesi yasaklanmıştır. Söz konusu emirnameye göre devletin kanun ve nizamına uygun olmayan her türlü faaliyetin engelleneceği ve bu tür faaliyetlerde bulunanların şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir.¹⁰⁸

Bu süreçte fesholunan İttihat ve Terakki'nin mensuplarına, menkul ve gayrimenkullerine uygulanacak muamele hakkında taşra idaresinde birtakım tereddütlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bolu Mutasarrıf Vekili Naci Bey Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 24 Aralık 1918 tarihli şifrede İTBHM Kâtib-i Mes'ulü Mithat Âkif Bey ile söz konusu cemiyete mensup bazı kimselerin kulübe devam etmekte olduklarını belirterek, mevcudiyetlerini hâlâ muhafaza etmeleri nedeniyle kulüpteki eşyaya Hükümetçe el koymanın uygun olup olmadığı hususunda görüş talep etmiştir.¹⁰⁹ Buna karşılık Dâhiliye Nazırı Mustafa Ârif Bey, Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Yuluğ) Bey'e 26 Aralık 1918 tarihinde gönderdiği yazıda, Cemiyetler Kanunu'nun 15. maddesi gereğince kulüplerin de cemiyet olarak kabul edildiği, bu nedenle İTBHM'deki eşyanın şahıslar tarafından yağmalanmasına izin verilmemesi ve ilgili kanunun 17. maddesinde yer alan: "*Hükümetçe faaliyetleri yasaklanan cemiyete ait mallar hakkında yapılacak muamele*" çerçevesinde hareket edilmesi talep edilmiştir.¹¹⁰

Takip eden süreçte Meclis-i Vükelâ 1 Şubat 1919 tarihinde aldığı kararla İttihat ve Terakki'nin merkezde ve taşradaki bütün menkul ve gayrimenkullerine el koyulmasını istemiş ve bu karar Dâhiliye ve Maliye Nezaretine, dolayısıyla tüm vilayet ve mutasarrıflıklara tebliğ edilmiştir.¹¹¹ İTBHM için yapılacak muamele hakkında da Dâhiliye Nazırlığı ile Bolu Mutasarrıflığı arasında cereyan eden yazışmalar konuya açıklık getirmektedir. Ali Haydar Bey 1919 yılı şubat ayında

108 *Bolu*, 9 Kânûn-ı sâni 1335, s. 237.

109 *BOA*, DH.İ.UM.00019.3.00001.062.001.002.

110 *BOA*, DH.İ.UM.19.3.1.062.1.1.

111 *BOA*, MV. 214.51.1.1.

Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği muhtelif yazılar ile bahis konusu emir üzerine, şahsi eşyalarının ve faaliyet gösterdiği mahallin aynı olmasına bağlı olarak liva merkezinde daha sonra Teceddüt adını alan fesholunmuş İttihat ve Terakki'ye ait üç odadan ibaret kulüp ile içindeki 558 parça eşya ve muhabere evrakına Muhasebeci, Liva Başkâtibi, Belediye Reisi ve polis merkezi merkez memurlarından oluşan bir heyet tarafından el konulduğunu belirtmiştir. Ayrıca cemiyete ait nakit, tahvil ve gayrimenkul bulunmadığını ifade etmiştir.¹¹² Bu gelişmeler üzerine TFBŞM yetkilileri tarafından Hükümet'e kendilerine İTBŞM gibi muamele edilmesinin bir haksızlığa sebebiyet verdiği şeklinde şikâyetinde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık Ali Haydar Bey Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 15 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf ile tekraren Mithat Âkif Bey'in TFBŞM'nin Kâtibi Mes'ûlü bulunmaya devam ettiğini ve fırkanın isminin değişmesinin yapılacak muamelede bir değişiklik yaratmayacağını belirtmiştir. Bu nedenle de yapılan iş ve işlemlerde herhangi bir haksızlık olmadığını vurgulamıştır.¹¹³

Ali Haydar Bey söz konusu süreçte Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 ve 22 Şubat 1919 tarihli yazıları ile Göynük kazasında fesholunan İttihat ve Terakki Kulübü'ne ait 92 parça eşyaya el konulduğunu, kulübün gayrimenkulünün olmadığını,¹¹⁴ benzer şekilde Devrek ve Ereğli kazalarında da kulüp teşkilatı ile menkul ve gayrimenkullerinin bulunmadığına dair mahallinden bilgi alındığını belirtmiştir.¹¹⁵ 20 Şubat 1919 tarihli yazısı ile de Düzce kazasında İTC kulüp teşkilatının ve cemiyetin menkul ve gayrimenkulünün olmadığını, yalnız muhabiri olan bir zatın nezdinde bulunan evraka el konulduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶ Takip eden yazışmalar çerçevesinde 26 Şubat 1919 tarihli yazı ile Bartın ve Mudurnu kazalarında da İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüp teşkilatı ile menkul ve gayrimenkullerinin olmadığını,¹¹⁷ 6 Mart 1919 tarihli yazı ile de İTC'nin Gerede'de de menkul ve gayrimenkulünün bulunmadığını, yalnız muhabiri nezdinde bulunan 17 kıta evraka el konulduğunu bildirmiştir.¹¹⁸

İlerleyen süreçte İTBHM'ye ait menkul ve gayrimenkullerin devlet tarafından tasarrufu ile ilgili olarak birtakım sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. 22

112 BOA, DH.İ.UM.120.36.52.1; BOA, DH.İ.UM.120.36.51.1.

113 BOA, DH.İ.UM.120.36.53.1.

114 BOA, DH.İ.UM.120.36.54.1; BOA, DH.İ.UM.120.36.57.1.

115 BOA, DH.İ.UM.120.36.57.1.

116 BOA, DH.İ.UM.120.36.55.1.

117 BOA, DH.İ.UM.120.36.56.1.

118 BOA, DH.İ.UM.120.36.58.1.

Eylül 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında, Maliye Nezareti tarafından mefsub İTC'nin Bolu'daki kulüp binasının hazineye bağlanmasının talep edildiği ve bu talebin Defter-i Hakanî Emaneti'ne bildirildiği belirtilmiştir. Takip eden gelişmeler neticesinde cemiyetin menkul ve gayrimenkullerinin devlet hazinesine bağlanmasına ilişkin iş ve işlemlerin *Emvâl-i Emiriyye* hakkındaki mevzuata göre yapılması doğrultusundaki Meclis-i Vükelâ kararı Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹¹⁹

İstanbul Hükümeti, İttihat ve Terakki'nin siyasi kimliğinin yanı sıra sosyal faaliyetlerde bulunan bağlantılı cemiyetlerini de bertaraf etmiştir. Bu şekilde, 1913'te İttihat ve Terakki'nin girişimleri ile “*muhafaza ve istila edilmiş vatan parçalarındaki hukûk ve millî menfaatleri müdafaa*” amacıyla kurulan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında önemli faaliyetlerde bulunan Müdafaa-ı Milliye ile benzer statüdeki Donanma Cemiyeti, Meclis-i Vükelâ kararı ve Dâhiliye Nezâreti'nin emriyle devamlarının münasip olmadığı gerekçesiyle 1 Nisan 1919 tarihinde lağvedilmiştir. İlgili Nazırlıklarca bu cemiyetlerin gayrimenkullerine ve her türlü mallarına el konulması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmeden Müdafaa-ı Milliye ile Donanma Cemiyeti'nin Bolu Şube-i Merkeziyeleri de nasibini almıştır. Buna karşılık söz konusu cemiyetlerin bahis konusu emre rağmen Millî Mücadele hareketine destek olmak üzere faaliyetlerini devam ettirme gayretinde oldukları görülmüştür.¹²⁰

Bu süreçte İttihat ve Terakki'nin siyasal mirasçısı durumunda olan, buna karşın Mondros Mütarekesi'nin olağanüstü koşulları altında siyasi destekten yoksun kalan Teceddüt Fırkası da yaklaşık yedi aylık bir siyasî hayatın ardından Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki Meclis-i Vükelâ'nın kararı doğrultusunda 5-6 Mayıs 1919 tarihinde feshedilmiştir. Bu fırka da İttihat ve Terakki ile aynı kaderi paylaşmış, bütün gayrimenkul ve menkullerine Hükümet tarafından el konulmuştur.¹²¹ Bu doğrultuda kısıtlı çalışma imkânları nedeniyle TFBSM de iki aylık bir mesaiden sonra feshedilmiştir.¹²²

Mondros Mütarekesi'ni takip eden süreçte İTBHM'nin ve İttihatçıların bölgedeki etkinliği günden güne kaybolmaya başlamıştır. Söz konusu gelişmeler yaşanırken, daha önce siyasi sebeplerden dolayı çalışmalarını geçici olarak durdurmuş olan

119 BOA, MV.216.161.1.1.

120 Evcin, “Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti Bolu Şube-i Merkeziyesi...”, s. 11.

121 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 121-122.

122 Sarıbay, *age.*, s. 22.

HİF 10 Ocak 1919 tarihinde tekrar faaliyete geçmiş ve Anadolu'daki teşkilatını hızlı bir şekilde genişletmeye başlamıştır.¹²³ Bu çalışmalar kapsamında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Bolu Şube-i Merkeziyesi (HİFBŞM)'nin de 17 Aralık 1918 tarihi itibarıyla memurların, ulemânın, eşrâfın, tüccârın ve birçok zevâtın katılımıyla resmen açıldığı görülmektedir.¹²⁴ Şubenin reisliğini Bolu tüccârından Hacı Hamdi Efendi'nin üstlendiği ve bu kişinin fırka işleri ile ilgili olarak İstanbul ile sürekli irtibat hâlinde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵ Bu dönemde, Akabe Kaymakamlığından emekli, HİFBŞM murahhaslarından Kadri Bey tarafından HİFBŞM'nin desteğiyle "Kürsî-i Millet" adlı bir gazetenin çıkarıldığı ve bu gazetenin livadaki İttihatçılara, Teceddütçülere ve akabinde Millî Mücadele taraftarlarına muhalif bir yayın anlayışı benimsediği görülmüştür.¹²⁶ Gazetenin HİF taraftarı olduğu anlaşılan Mes'ûl Müdürü Mengenli Nuri'nin bölgede baş gösteren ayaklanmalar sırasında Bolu Hilafet Hey'eti'nde aza olarak yer aldığı ve ayaklanma hareketindeki rolü nedeniyle Kuvâ-yı Milliye tarafından tevkif edildiği görülmektedir.¹²⁷

6. Millî Mücadele'de Bolu Livası'nda İttihatçılık ve İttihatçılar

Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti ile İtilafçıların temel politikalarının "İttihatçı düşmanlığı" ve hedeflerinin "İttihatçı avı" olduğu açıktır.¹²⁸ Nitekim bu dönemde İstanbul Hükümeti tarafından Bolu Livası'ndaki HİF yapılanmasına ve bu fırkanın her türlü faaliyetine destek olunurken, İttihatçıların ön saflarında yer aldığı Kuvâ-yı Milliye'ye ve Millî Mücadele hareketine karşı şiddetli bir muhalefet uygulandığı görülmektedir.¹²⁹

Mondros Mütarekesi'ni takip eden süreçte bütün ülke sathında olduğu gibi Bolu Livası'nda da İttihatçılar İtilaf kuvvetleri ile İstanbul Hükümetleri'nin ilk hedefleri arasında yer almış, peşlerine düşülmüş ve ele geçirilenler tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı yıllarında İTBŞM Kâtib-i Mes'ûllüğü görevinde bulunan isimlerin akıbetine daha önce değinmiştik. İttihat ve Terakki'nin önemli isimleri arasında yer alan ve İTBHM'nin kuruluşuna öncülük

123 Birinci, *age.*, s. 130.

124 *Bolu*, 9 Kânûn-ı sâni 1335, s. 237.

125 *Bolu*, 22 Mayıs 1335, s. 257.

126 Evcin, "Bolu Basımında Millî Mücadele", s. 1023 vd.

127 Mehmet Zekâi Konrapa, *İşyan Günlerinde Bolu*, BAMER Yayınları, Bolu 2009, s. 136, 138.

128 Tunaya, *age.*, C 2, s. 292-293; Ayrıca bkz. Ziya Şakir, *age.*, s. 324-326.

129 Duman, *age.*, s. 230, 234-235.

eden sabık Bolu Meb'ûsu Mehmet Habib Bey de İtilaf Devletleri'nin talebi ve Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin talimatları doğrultusunda birçok İttihatçı gibi 10 Mart 1919 tarihinde tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiş ve 28 Mayıs 1919 tarihinde Malta'ya sürgün edilmiştir.¹³⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği, Mehmet Habib Bey'i Londra'daki Hükümet'e: "*Sabık Bolu Mebusu. Şimdi iktidarda olanların sırlarını İttihatçılara verdiği için kendisinden öç alınmakta olduğu söyleniyor.*" şeklinde tanıtmıştı. Mehmet Habib Bey: "*Asayiş bozmak, Ermeni kırmı ve sürgünü, Ermenilere zorbalık*" gibi isnatlardan sanık olarak doğrudan Malta'ya sürülen ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe tarafından "*ikinci sınıf sürgün*" olarak adlandırılan grup içinde 2685 numara ile yer almaktaydı. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin 6 Aralık 1919 tarihinde Malta sürgünleri için yaptığı suç sınıflamasında Bolu Meb'ûsu Mehmet Habib Bey'i de: "*Zulüm politikası ile ilişkileri bulunduğu söylenemeyecek olanlar*" başlığı altında bulundurmıştı.¹³¹ Mehmet Habib Bey 9 arkadaşıyla 20 Temmuz 1920 tarihinde serbest bırakılmıştır. Bu grup 27 Temmuz 1921 tarihinde İstanbul'a varmıştır. Mehmet Habib Bey'in İstanbul Hükümeti tarafından ağustos ayı içinde tekrar tutuklandığı ancak kısa bir tutukluktan sonra serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.¹³²

10 Mart 1919 tarihinde tutuklananlar arasında 2 Aralık 1917 ile 30 Haziran 1918 tarihleri arasında Bolu Mutasarrıflığı görevinde bulunan Mustafa Reşat Bey de bulunmuştur. İttihatçı kimliği nedeniyle "Bolu Sabık Mutasarrıfı" sıfatıyla İstanbul Hükümeti tarafından tutuklanmıştır. Bekirağa Bölüğü'nde sekiz ay kadar tevkif edilen Mustafa Reşat Bey İstanbul'da Adliyye Nezâreti'nde Halep Eski Mebusu Artin Boşgezenyan tarafından sorguya çekilmiştir. Bolu'daki Ermeni tehciri ile ilişkilendirilmek istenmiş ve Bolu'da tehcir yapıp yapılmadığı doğrultusunda sorulara muhatap olmuştur. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketinin etkisiyle Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin iş başına gelmesi sonucunda esaretten kurtulmuş, ardından Sinop Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Ancak görev bölgesine gitmek üzere Akçaşehir'e yol

130 Bu konuda Malta'da Mehmet Habib Bey ile koğuş arkadaşlığı yapan İttihatçı Şeyhülislâm ve Evkâf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin hatıralarına bakılabilir; Ali Suat Ürgüplü, *Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Müttareke Günlükleri (1909-1922)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

131 Şimşir, *age.*, s. 91 vd.

132 Ürgüplü, İstanbul'daki Mehmet Habib Bey ile de sık sık görüşüp ülkedeki gelişmeler hakkında bilgi almakta ve para tedariki konusunda yine Mehmet Habib Bey'den yardım görmekte idi (Ürgüplü, *age.*, s. 560 vd.).

almaktayken İngilizlerce esir edilip, Malta'ya sürgün edilmiştir.¹³³ Malta'da 2798 numara ile esarete mahkûm edilen Mustafa Reşat Bey 218 günlük bir mahkûmiyet hayatından sonra¹³⁴ Sakarya zaferini takip eden süreçte TBMM Hükûmeti'nin çalışmaları neticesinde sürgünden kurtulmuştur.¹³⁵

İtilaf Devletleri'nin, İstanbul Hükûmeti'nin ve Sarayın baskıları ile faaliyetleri sekteye uğramakla birlikte ele geçirilemeyen ve canlarını kurtarabilen vatanperver İttihatçılar Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kontrolü sağlamaya başlamasıyla ülkeye tekrar hizmet etme fırsatı bulmuşlardır. Nitekim Bolu Livası'nda da İttihatçıların ülkenin işgal ve istila hareketlerine sessiz kalmadıkları ve Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve talimatları doğrultusunda Millî Mücadele hareketine destek oldukları görülmektedir. Bu noktada çocukluk ve ilk gençlik yılları Bolu Livası'nda geçen ve bu münasebetle bölgede önemli olaylara şahit olan Yüksek Mühendis Halis Duman'ın hatıralarında İttihat ve Terakki üyeleri ile mensuplarının son derece yurtsever, dinamik ve Türklüğü yüceltmek emelindeki insanlar olduklarını, İttihatçıların Bolu Livası'nda da Mustafa Kemal Paşa'ya ilk katılanlar, Millî Mücadele'nin öncüleri arasında yer aldıklarını vurgulaması dikkat çekicidir.¹³⁶

Sivas Kongresi'nde milletin istiklâl azminin bir göstergesi olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti (ARMHC) teşkil edilmiş ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği üzere İttihat ve Terakki ile Teceddüt Fırkası mensuplarının büyük bir çoğunluğu da bu süreçte ARMHC'ye iştirak ve iltihak etmiştir.¹³⁷ Bu doğrultuda Bolu Livası'nda da ARMHC'ye bağlı olarak Müdafaa-ı Hukûk çalışmaları hızlanmış ve faaliyetleri durdurulan İTBHM ve TFBŞM mensuplarının da Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti (BMHC)'ne intisap ettikleri görülmüştür. Bu şekilde sabık İttihatçılar Bolu Livası'nda teşkil edilen Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti merkez ve kaza teşkilatlarının kuruluşunda, teşkilatlanmasında ve faaliyetlerinde ilk saflarda yer almışlar ve faaliyetlerini bu cemiyetin çatısı altında devam ettirmişlerdir.¹³⁸ İstanbul Hükûmeti'ni ve Sarayı işgal kuvvetleri ile “teşrik-i

133 Mustafa Reşat Mimaroğlu, *Gördüklerimden ve Geçirdiklerimden, Memurluk Hayatının Hatıraları*, T.C Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946, s. 73 vd.

134 Ata, *age.*, s. 245-246.

135 Şimşir, *age.*, s. 260.

136 Duman, *age.*, s. 216, 232, 233.

137 *Atatürk'ün Söylev Demeçleri 1918-1937*, C I-III, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1981, s. 62.

138 Evcin, “Bolu Livası'nda Kurulan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri...”, s. 118.

mesai"ye kadar götüren hastalıklı siyasi anlayış çerçevesinde "Maskeli İttihatçılar" olarak görülen "Müdafaa-ı Hukûkçular" da ana hedef hâlini almış ve bu suretle şiddetli tehdit ve takiplere maruz kalmışlardır.¹³⁹

16 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali Bolu hakkında derin bir üzüntü yaratmış, Saraya bağlılıkları kuvvetli ve İstanbul Hükümeti'ne meyilli bir kısım halk arasında bile bu gelişmeler tereddütle karşılanmaya başlanmıştı.¹⁴⁰ Bu süreçte Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'nin Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle tekrar açılması hususunda İttihatçıların etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Sivas Kongresi'nde bütün Anadolu'ya hâkim olma inisiyatifini alan Hey'et-i Temsiliye'nin Reisi Mustafa Kemal Paşa 13 Ekim 1919 tarihi itibarıyla Bolu da dâhil olmak üzere bütün Müdafaa-ı Hukûk teşkilatına bir genelge göndererek mebus adaylarının ARMHC'ye şahsen müracaat ile bu cemiyetin esaslarını vicdanen kabul etmiş kişilerden tespit edilmesini istemiştir.¹⁴¹

Bu gelişmeler yaşanırken İstanbul Hükümeti de Milli Mücadele'ye omuz veren İttihatçılara bu süreçte göz açtırmamaya çalışmıştır. Nitekim İstanbul Hükümeti tarafından desteklenen Bolu'daki HİF mensupları bölge halkını kıskırtmak suretiyle Bolu'daki milli harekete sekte vurma gayretinde olmuştur. Bolu'daki İttihatçılara, Müdafaa-ı Hukûk teşkilatına, Kuvâ-yı Milliye'ye ve seçimlere dair şikâyetler İtilafçılar tarafından İstanbul Hükümeti'ne taşınıyordu. Nitekim 1919 yılı Ekim ve Aralık ayları içinde İstanbul Hükümeti tarafından Bolu Mutasarrıflığı'na gönderilen muhtelif yazılarda: "*Bolu Livası'ndaki mebus seçimlerinde olanca dehşetle suiistimale maruz kalındığı, Kuvâ-yı Milliye taraftarlarına rey kazandırmak için Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar Bey tarafından mülhakâta şifre yazıldığı, Bolu'da İttihat ve Terakki mensupları tarafından seçime müdahale edilmekte olduğu, bu münasebetle seçimin nüfuz ve tesir altında icra edildiği*" yönünde şikâyetler alındığı dile getirilmekteydi. Hükümet'in seçimlerin kanunlara uygun bir şekilde sonuçlandırılmasını sağlamakla yükümlü olduğu, bu doğrultuda tahkikata başlanması, gereken dikkatin gösterilerek tedbir alınması ve suiistimallerin engellenmesi de yazıda dile getirilen hususlar arasında idi.¹⁴² Ali Haydar Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen

139 Tunaya, *age.*, C 2, s. 292-293; Ayrıca bkz. Ziya Şakir, *age.*, s. 324-326.

140 Duman, *age.*, s. 234-235.

141 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 162-166.

142 BOA, DH.İ.UM.EK./114.63.1.1; BOA, DH.İ.UM.EK.00116.00077.002.001; BOA, DH.İ.UM.EK.00116.00077.002.001; Bolu eşrafi adına Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Kasım 1919 tarihli bir şikâyet dilekçesi için bkz.; BOA, DH.İ.UM.EK./00116.00077.001.001.

cevabi yazılarda konuya ilişkin olarak yapılan incelemeler neticesinde söz konusu şikayetlerin gerçeği yansıtmadığının anlaşıldığı belirtilmekteydi.¹⁴³

Ali Haydar Bey'in verdiği cevapları tatminkâr bulmayan İstanbul Hükümeti tarafından Bolu Livası'nda seçimlerin usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını ve seçimin güvenliğinin sağlanması hususunda Mutasarrıfın üzerine düşen görevi yapıp yapmadığını tahkik üzere 1919 yılı Aralık ayı başlarında Mülkiye Müfettişi Fuat Bey'in İstanbul'dan Bolu'ya gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Bolu Livası'ndaki mebus seçimlerine müdahale etmek ve resmî nüfuzunu kullanarak halkı millî teşkilat lehinde etkilemek isnatları doğrultusunda İstanbul Hükümeti tarafından soruşturmaya tâbi tutulan Ali Haydar Bey'in Mülkiye Müfettişi'ne verdiği cevap daha önce Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği cevaplarda olduğu gibi *"Bolu Livası'nda seçimlerin usulüne uygun bir şekilde vatani vazife doğrultusunda icra edildiği"* şeklinde olmuştur. Bu gelişmeleri çok yakından takip eden Hey'et-i Temsiliyye Reisi Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele aleyhine cereyan edebilecek sorunları bertaraf etmek üzere tetikte idi. Bu nedenle Ali Haydar Bey'e gönderdiği 2 Ocak 1920 tarihli şifre ile: *"İcâbâta göre hareket etmek üzere mezkûr Mülkiyye Müfettişinin netice-i tedkikât ve icraâtı hakkında ma'lûmât i'tâsını"* rica etmişti.¹⁴⁵

Dâhiliye Nezareti'nin Ali Haydar Bey'e seçim güvenliğinin sağlanması hususundaki telkinlerinin ilerleyen süreçte de devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna karşın Ali Haydar Bey de 27 Aralık 1919 tarihli başka bir cevabi yazısıyla seçimlerin kanunlar çerçevesinde tarafsızlık ve tam bir serbestlikle icrasını temin için gayret gösterildiğini, aksi bir durumun söz konusu olmadığını ve bu durumun konuya ilişkin incelemelerde bulunmak üzere livaya gönderilen Müfettiş Fuad Bey'in tahkikatıyla da kanıtlandığını ifade etmiştir. Bolu Livası'nda memuriyetlerinin nüfuzunu kullanmak ve seçimlere müdahale etmek suretiyle oy verenlere tehditlerde buldukları ve İttihat ve Terakki adaylarının mebus olarak seçilmelerini temin etmek üzere gayret sarf ettikleri ihbarlarına maruz kalan Liva Jandarma Tabur Kumandan-ı Sabıkı Binbaşı Hakkı, Nafia Sermühendisi Edhem, Muhasebe-i Hususiyye Müdürü Halil, Müdde-i Umûmî-i Sabık Saib ve Eşraftan İlyaszâde Şükrü Efendiler ile yandaşlarının kanunlara aykırı bir girişimlerinin tespit edilmediğini bildirmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ BOA, DH.İ.UM.EK./114.63.2.

¹⁴⁴ Bolu, 11 Kânûn-ı evvel 1335, S. 284.

¹⁴⁵ Evcin, *age.*, s. 268.

¹⁴⁶ BOA, DH.İ.UM.EK.00114.00077.003.001.

Nihayetinde, Dâhiliye Nezareti Hey'et-i Teftiše Müdiriyeti Umûmîsi'nden Huzur-ı Ali Cenâb-ı Nezaretpenahi'ye sunulan 25 Ocak 1920 tarihli fezlekedede özetle mahallinde icra edilen soruşturma neticesinde bahis konusu olan isnat ve ifsatların doğru olmadığını anlaşıldığı belirtilmişti. Yalnızca Akçaşehirli tüccardan Emir Hacıoğlu Hüseyin Efendi hakkında İdare-i Umûmîyye-i Vilayât Kanunu'nun 19. maddesi gereğince kanuni tahkikat yapılması ve kanunen rey hakkı olmadığı hâlde rey kullanan Jandarma Yusuf ile mahkûm Melâ Salih oğlu İsmail'in de İntihab-ı Meb'ûsân Kanunu'nun 67. maddesine göre cezalandırılması gerekli görülmüştü.¹⁴⁷

Bütün bu gelişmeler doğrultusunda ARMHC'ye bağlı olarak faaliyet gösteren BMHC'nin de çalışmaları neticesinde Bolu Livası'nda 14 Aralık 1919 tarihi itibarıyla genel gözetim altında gerçekleşen seçimlerde liva adına Tunalı Hilmi, Müftü Ahmet Tayyâr (Çulha), Nuhzâde Mehmet Vasfi ve Mehmet Cevat Abbas (Gürer) Beyler mebus seçilerek, Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'de Bolu Livası'nı temsil etmişlerdir.¹⁴⁸ Mebuslara seçim mazbataları yine İttihatçı kimliğiyle tanınan BMHC Reisi Fuat (Umay) Bey tarafından takdim edilmiştir.¹⁴⁹ HİF'in Bolu namzetlerinden Abdülvehhab Bey seçimlerde muvaffak olamamış, bu sonucun faturasını seçim güvenliğini sağlayamadığı gerekçesiyle Mutasarrıf Ali Haydar Bey'e kesmiş ve ona karşı sert bir şekilde muhalefete geçmiştir.¹⁵⁰ Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da açılmış ve bağımsız Türk vatanının asgari sınırlarını bildiren "Misâk-ı Millî"yi ilan etmiştir. Bu gelişmeleri kendilerine tehdit olarak algılayan İtilaf kuvvetleri 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal ederek, Meclis'i dağıtmıştır. Söz konusu gelişmeler neticesinde Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî 18 Mart 1920 tarihi itibarıyla son kez toplanarak, çalışmalarına ara vermek kararını almak zorunda kalmıştır.¹⁵¹

Bu karardan bir gün önce Hey'et-i Temsiliyye Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa vilayetlere, kolordu komutanlıklarına ve müstakil livalara 19 Mart 1920 tarihi itibarıyla yayımladığı bir genelge ile "*Ankara'da, salahiyet-i fevkâlâdeye malik bir Meclis'in, umûru milleti tedvîr ve murakabe etmek üzere ictimâ' edeceğini*" belirtmiştir.¹⁵² Bu

147 BOA, DH.İ.UM.EK..17.98.1.1.

148 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 324.

149 Evcin, *age.*, s. 269.

150 Konrapa, *İşyan Günlerinde...*, s. 20, 22.

151 *Nutuk*, s. 274 vd.

152 *Nutuk*, s. 281-282.

gelişmeler sırasında Ankara'da açılması planlanan Büyük Millet Meclisi (BMM) seçimleri hakkında görüşmek üzere Mutasarrıf Ali Haydar Bey'in riyasetinde Bolu Livası'nın ileri gelenleri ile Belediye binasında bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda HİF Düzce Şubesi Reisi Liva Basımevi Müdürü Hacı Abdülvehhâb Bey söz konusu seçimin aleyhinde olarak: “İstanbul’un izni olmadan seçim yapmanın doğru olmayacağını” belirtmiştir. Ancak bu görüşün içinde İttihatçıların da yer aldığı, tarihi hadiselerden ders çıkarmasını bilen vatanperver Bolu erkânının müdahalesi ile kabul görmediği anlaşılmaktadır.¹⁵³

İstanbul Hükümeti'nin telkinleriyle HİF mensuplarının köstekleme girişimlerine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine bütün vilayet ve livalarda olduğu gibi BMM için Bolu Livası'nda da mebus seçimi 1 Nisan 1920 tarihi itibarıyla yapılmıştır. Sonucunda Merkez Tabibi Fuat (Umay), Eşraftan İlyaszâde Mehmet Şükrü (Güleç), Tunalı Hilmi, Meclis-i Umûmî-i Liva Azâsından Nuri (Aksu), Devrek Müftüsü Hacı Abdullah Sabri (Aytaç), Mehmet Cevat Abbas (Gürer) ve Liva Basımevi Müdürü Abdülvehhâb Beyler Bolu Meb'usu olarak BMM'ye girmişlerdir.¹⁵⁴ Görüldüğü üzere HİF'den namzet gösterilerek Bolu mebusu seçilen Abdülvehhâb Bey'in dışında Bolu mebuslarının ağırlıklı olarak İttihatçı isimlerden müteşekkil olduğuna şahit olunmaktadır. Nihayetinde Abdülvehhâb Bey'in sağlık sorunlarından bahisle Ankara'ya gitmeyerek¹⁵⁵ tam da bu dönemde patlak veren Bolu bölgesindeki ayaklanmalar sırasında HİF Düzce Hey'eti'nin reisi olarak asilere katılmayı tercih ettiği görülecektir. Abdülvehhâb Bey, Kuvâ-yı Milliyye'yi ve Millî Mücadele hareketini İttihat ve Terakki'nin dirilişi olarak telakki edenler arasında yer almaktaydı.¹⁵⁶

HİF'in Bolu Livası'ndaki teşkilatının seçimleri sabote etmeye yönelik çalışmaları başarılı olmamakla beraber Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri devam etmiştir. Anzavur Ahmet'in Kuzeybatı Anadolu'da ayaklandığı sırada Gerede'de Dava Vekili Sadık dört arkadaşı ile HİFBŞM adına Bartın'dan İstanbul'a gitmiş ve bu heyet Padişah Vahdettin tarafından huzura kabul edilmişti. Söz konusu heyet Bolu ve çevresinde Millî Mücadele aleyhinde hazırlıklarına başlanan ayaklanmalar ile ilgili olarak Saray ve HİF Hey'et-i Merkeziyesi ile müzakerelerde bulunmuştu. Nitekim Bolu ve çevresinde ayaklanma tohumlarını eken ve BMM'nin açılmasına

153 Hüseyin Işık, “Binbaşı Osman Nuri'nin Bolu Anıları,” *Askerî Tarih Bülteni*, C 24, S. 47, Ankara 1999, s. 114-115.

154 Konrapa, “İsyân Günlerinde...”, s. 20.

155 *Bolu*, 8 Nisan 1335, S. 301.

156 Konrapa, “İsyân Günlerinde...”, s. 24.

ramak kala çıkan ayaklanma hareketi neticesinde kardeş kanı dökülmesine yol açan başlıca isimler arasında Geredeli Sadık ve yeğeni Faik, Bolulu Mehmet ve yukarıda değindiğimiz Abdülvehhâb Bey gibi Bolu, Düzce ve Hendek HİF şubeleri reis ve erkânı bulunmakta idi.¹⁵⁷

Bolu ve çevresinde BMM'nin açılışına yönelik hazırlıkların yoğunlaştığı 1920 yılı nisan ayında baş gösteren ve iki büyük dalga hâlinde eylül ayına kadar süren ayaklanmalar Millî Mücadele karşıtı güç odaklarının İttihatçılara karşı giriştiği baskı ve zulüm politikasının gün yüzüne çıktığı başlıca olaylardan biri olmuştur. Bolu Livası'nda Müdafaa-ı Hukûk şemsiyesi altında faaliyet gösteren İttihatçılar, bu ayaklanmalar sırasında asilerin ele geçirmek ve katletmek üzere harekete geçtiği ilk isimler arasında yer almıştır. İttihatçıların haneleri yağmalanmış ve aileleri baskıya uğramıştır. Ele geçirilenleri katledilmiştir. Biraz daha şanslı olanları tevkif edilmiş ve haklarında nihai karar verilmek üzere ayaklanmanın merkezi durumundaki Düzce'ye götürülmüşlerdir. Söz konusu şartlar altında gizlenenler ve tebdil-i kıyafet şehri terk edenler de olmuştur.¹⁵⁸

Bütün bu gelişmelere karşın Bolu ve çevresindeki ayaklanma hareketinin bastırılması ve ayaklanmanın faillerinin ele geçirilmesinin ardından, iğfale kapılan İtilâfçıların da Millî Mücadele'nin meşruiyetini kavrayarak BMHC'ye intisap ettikleri anlaşılmaktadır. Bolu Livası'ndaki İttihatçı ve İtilâfçı kavgalarının da bu şekilde durulduğunu ve her iki grup mensuplarının da Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti çatısı altında fırka taraftarlığından ari olarak ülkeyi selamete çıkarmak üzere Kuvâ-yı Milliye'nin ve Millî Mücadele'nin desteklenmesi hususunda bir araya geldiğini söyleyebiliriz.¹⁵⁹

BMHC'nin ilk reisi Fuat (Umay), daha sonra bu görevi devralan isimlerden Mithat Kemal (Algüloğlu), Kürtzâde Mehmet Sıdkı Efendi, Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Heyeti'nden Mal Müdürü Reşat Bey, Dr. Zihni (Ülgen), Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisliği görevinde bulunan Nuri (Aksu) ile Şeref (Şerafeddin) Beyler ile üyelere Belediye Reisi Hüseyin Remzi Efendi, Çakmanzâde Ahmet Efendi, Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nde Reis Lügerzâde Hâfız İsmâil sonrasında Duhanizâde Şevket Efendi gibi İttihatçılar Bolu Livası'nda teşkil edilen Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nde görev yapan önde

157 Ziya Şakir, *age.*, s. 421.

158 Duman, *age.*, s. 238-241.

159 Apak, *age.*, s. 148.

gelen vatanperverlere birkaç örnek teşkil etmektedir.¹⁶⁰ Şimdi bölgedeki Kuvâ-yı Milliye'yi destekleyerek ve Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetlerine katılarak önemli faaliyetlere imza atan söz konusu İttihatçılardan birkaç örnek vermek suretiyle bu bahsi kapatabiliriz.

Bu isimler arasında yer alan (İlyaszâde) Mehmet Şükrü Bey, daha önce değindiğimiz üzere İTBŞM ve TFBSM Reisliği görevlerinde bulunmuştur. TFBSM'nin kapatılmasıyla Millî Mücadele'ye iştirak ederek BMHC'de görev almıştır. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilâf devletleri tarafından işgali üzerine Bolu'ya gelen Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Reisi Celâleddin Ârif Bey ve Erkân-ı Harbiye Müsteşarı İsmet (İnönü) Bey gibi önemli isimleri evinde ağırlamış ve Ankara'ya ulaşmaları konusunda yardımcı olmuştur. TBMM'nin 1. dönemi için yapılan seçimde Bolu mebusu seçilmiştir. Bu sırada Bolu ve çevresinde millî hükûmete karşı bir ayaklanmanın baş göstermesi üzerine vaziyeti saptamak ve asilere aydınlatıcı birtakım açıklamalarda bulunmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla oluşturulan Hey'et-i Nâsiha'da yer alarak Bolu'ya doğru hareket etmiştir. Ancak Bolu'ya varamadan Gerede civarında asiler tarafından pusuya düşürülerek tutuklanmıştır. Gerede Hapishanesi'nde birkaç günlük mahkûmiyetten sonra asiler tarafından Düzce Hapishanesi'ne nakledilen Mehmet Şükrü Bey ve Hey'et-i Nâsiha'nın diğer üyeleri millî kuvvetlerin Bolu'ya girmesi kurtulabilmiştir. Bu süreçte türlü işkencelere maruz kalan Mehmet Şükrü Bey'in hanesi de âsiler tarafından yağmalanmıştır.¹⁶¹

Bolu Livası'nda Millî Mücadele döneminde etkin görevlerde bulunan İttihatçılardan biri de Dr. Fuat (Umay) Bey olmuştur. Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından İttihatçı olması nedeniyle faal olduğu Kırklareli bölgesinden alınarak, 25 Ocak 1919 tarihinde terfi süsü ile Bolu Merkez Hükûmet Tabipliği ile görevlendirilmiştir.¹⁶² Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren Kuvâ-yı Milliye'nin muhkem bir destekçisi olan Dr. Fuat Bey, Sivas Kongresi'nde alınan karara istinaden Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerin kesilmesi doğrultusundaki talebinin Bolu Livası'nda yerine getirilmesi konusunda etkili olmuştur. Karar verebilmek için üst düzey memurlar ve memleketin ileri gelenleri vilayet binasında bir toplantı münasebetiyle bir araya gelmiş, toplantıdaki kararsız ve karamsar hava karşısında Dr. Fuat Bey: *"Bu gibi büyük davalar karşısında kanunlar*

160 Evcin, "Bolu Livasında Kurulan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri...", s. 83 vd.

161 Konrapa, *İşyan Günlerinde...*, s. 49-50.

162 Fuat Umay, *Seçmenlerimle Başbaşa*, Yeni Matbaa, Ankara 1950, s. 8.

bir tarafa bırakılır, milletin menfaati hangi cihette ise ona göre kararlar alınır.” diyerek İstanbul ile her türlü ilişkinin kesilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Birkaç arkadaşının da desteklediği bu görüş kabul görmüş ve neticesinde Bolu Livası filili olarak Millî Mücadele'ye iştirak etmiştir. Dr. Fuat Bey, kuruluşunda etkin bir rol üstlendiği BMHC'nin reisliğine seçilmiş ve Gerede, Düzce, Akçaşehir, Ereğli gibi bağlı kazalarda da cemiyetin şubelerinin kurulmasında birincil derecede rol oynamıştır. Hey'et-i Temsiliye ile irtibata geçerek, şartlara göre açık veya şifreli telgraflarla bölgenin durumu hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilâf kuvvetleri tarafından işgali üzerine Bolu'ya gelen asker ve mebuslara Ankara'ya ulaşmaları konusunda yardımcı olmuştur.¹⁶³ TBMM'nin 1. dönemi için yapılan seçimlerde Bolu'dan mebus seçilmiştir. Bolu bölgesinde ayaklanma hareketleri baş gösterince TBMM tarafından ayaklanmanın bastırılması ve asilerin yatıştırılarak Millî Mücadele'ye kazandırılması amacıyla kurulan Hey'et-i Nâsiha'da görev almıştır. Asilere esir düşen Dr. Fuat Bey heyetin diğer üyeleri gibi birçok hakarete, saldırıya ve işkenceye maruz kalmıştır.¹⁶⁴

Millî Mücadele yıllarında Bolu Livası'nda beraber şehit edilmek suretiyle kader ortaklığı yapan iki İttihatçı hakkında da bilgi vermek yerinde olacaktır. Bunlardan İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarına denk gelen öğrencilik yıllarından itibaren idealist bir vatanperver olarak göze çarpan Bolu İdâdîsi ve Sultanîsi'nin Felsefe ve Edebiyat Muallimi Şeref (Şerafeddin) Bey İTBHM'nin faal üyeleri arasında yer almıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından HİF'in etkinliğini artırması üzerine Bolu'daki basın organlarında Millî Mücadele'yi destekleyen yazılışar yazmış, bu nedenle de takibe uğramıştır. Maarif Nezareti tarafından yapılan soruşturma sonucunda Bolu Sultanîsi'ndeki öğrencilere İttihatçılıktan ve Kuvâ-yı Milliyye'den bahsettiği gerekçesiyle ihtar cezası almıştır.¹⁶⁵ 1920 yılı nisan ayında Bolu ve çevresinde baş gösteren Millî Mücadele karşıtı ayaklanmalar sırasında İstanbul Hükümeti'nin desteğiyle bölgedeki eğitim faaliyetlerine müdahale eden Bolu Hilâfet Hey'eti, Şeref Bey ile birkaç muallim arkadaşını Kuvâ-yı Milliyye taraftarı oldukları suçlamasıyla görevden almıştır. Asiler bununla da yetinmeyerek takibe aldıkları Şeref Bey'i gizlendiği Sultanköyü'nde 4 Mayıs 1920 tarihinde ele geçirerek, türlü işkenceler eşliğinde ve bir hayvannın kuyruğuna bağlı olarak Çerkezlerle meskûn Elmalık

163 Umay, *age.*, s. 4-5.

164 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 188-189.

165 “Şeref (Şerafettin) Bey”, *Bolu Ortaokul Dergisi*, S. 1, s. 32-33.

köyüne kadar sürüklemişlerdir. Ardından Düzce Hapishanesi'ne atılmıştır.¹⁶⁶ Kuvâ-yı Milliye'nin 2 Mayıs 1920 itibariyle Bolu'ya girerek şehri asilerden teslim almasıyla kurtulan Şeref Bey, BMHC'nin 1920 yılı Haziran başlarındaki toplantısında cemiyete aza olarak seçilmiştir.¹⁶⁷ Kısa bir süre sonra Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reislîği görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli İttihatçı isim Birinci Dünya Savaşı yıllarından Millî Mücadele'ye uzanan süreç içinde Mudurnu, Gerede ve Düzce Mal Müdürlüğü görevinde bulunan Reşat Bey olmuştur. Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti azaları arasında yer alan Reşat Bey Gerede'ye sığırayan Millî Mücadele karşıtı ayaklanmalar sırasında asi başlarından Kör Ali ve Divitli Eşref tarafından gözaltına alınmıştır. Ardından bölgenin ileri gelen Kuvâ-yı Milliye taraftarlarıyla birlikte Çerkez Nuri Bey'in gözetiminde ellerine kelepçe, boyunlarına demir laleler takılmış bir vaziyette basit, yaylı bir arabaya bindirilerek ayaklanmanın merkezi durumunda olan Düzce'ye sevk edilmiştir. Kuvâ-yı Milliye'nin bölgede hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra asilerin elinden kurtulmuş ve Millî Mücadele yolundaki çalışmalarına devam etmiştir. Şeref ve Reşat Beyler bölgedeki ayaklanmaların yaralarını sarmak üzere 26 Ağustos 1920 tarihinde Düzce'ye hareket ettikleri bir sırada Bolu Dağı'ndan Düzce'ye doğru inen Bakacak-Darıyeri Mevkii'nde Abaza Şerif ve Abaza Mehmet adlı şâkilerin saldırısına uğramıştır. Şakilerin ele geçirdiği bu vatanperverler bir ağaca bağlanmak ve ateşe verilmek suretiyle şehit edilmişlerdir.¹⁶⁸ Söz konusu şâkiler İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmalarının ardından Bolu merkezindeki Aşağı Çarşı'da Tuz Pazarı denilen yerde idam edilmişlerdir. Darağacında can veren Abaza Şerif'in son sözü yerel şivesiyle: “*Kuwve-yi Milliyye, Kuwve-yi Milliyye değil, con...*” olmuştur.¹⁶⁹ Bu tanımlama asilerin kafasındaki İttihatçı ve Kuvâ-yı Milliyyeci kavramının bütünüyle menfi manada algılandığını açıklamaya yetmektedir. Öyleki söz konusu dönem itibariyle Jeune Turc / *Genç Türkler* kelimesi asiler arasında “con” olarak aşağılayıcı bir sığata dönüşmüştü.

Bolu'ya Müdde-i Umûmilik göreviyle gelen ve bu vazifesini Birinci Dünya Savaşı boyunca sürdüren Dava Vekili Ali Saib Bey livada faaliyetleriyle ön plana çıkmış İttihatçılar arasında yer almaktadır. Mondros Mütarekesi'nin ardından baş gösteren işgal hareketleri ve elim olaylar nedeniyle Kuvâ-yı Milliye'den yana tavır almıştır. Ancak Millî Mücadele yanlısı çalışmalarından hoşnut olmayan

¹⁶⁶ Konrapa, *İsyân Günlerinde...*, s. 34.

¹⁶⁷ *Dertli*, 7 Haziran 1920, S. 11.

¹⁶⁸ *Dertli*, 6 Eylül 1336, S. 23.

¹⁶⁹ Konrapa, *İsyân Günlerinde...*, s. 280.

HİFBŞM onu “İttihatçı” damgasıyla 1919 yılının nisan ayı sonlarında görevinden azlettirmiştir.¹⁷⁰ Takip eden süreçte BMHC’de aza olarak görev yapmıştır.¹⁷¹ Bolu bölgesinde meydana gelen ayaklanmalar sırasında asilerin baskılarına maruz kalmış, nihayetinde Mustafa Kemal Paşa’yı destekleyen bölgedeki önemli yerel gazetelerden biri durumundaki Dertli gazetesinin neşrini ve müdürlüğünü üstlenmiştir. İlk nüshası 16 Ağustos 1919’da yayımlanan bu gazetenin cesaret ve kararlılıkla yayımına devam etmesinde şüphesiz ki en önemli rol oynayan isimlerden biri Ali Saib Bey olmuştur. Dertli, Millî Mücadeleyi desteklemiş ve bu mücadelenin ruhuna uygun olarak millî hâkimiyet ve tam bağımsızlık ilkesi üzerindeki hassasiyetini yayım hayatı boyunca sürdürmüştür.¹⁷²

Aslen Bolulu olan Mehmet Tâhir (Hitizâde) Bey 1909 yılından itibaren Bolu Adliyesi’nde, Orman Ölçüm Memurluğu’nda, Maarif ve Daimî Encümen Başkâtiplikleri’nde bulunmuştur.¹⁷³ 1919 senesi sonlarında Meclis-i Meb’ûsân-ı Osmanî için yapılan mebus seçiminde İttihatçı kimliği ile HİF’in aleyhindeki çalışmalarda yer aldığı ve Ermeni tehciri ile ilgisi bulunduğu gerekçesiyle İstanbul Hükümeti tarafından resmî görevlerinden azledilmiştir.¹⁷⁴ BMHC’nin ilk yönetim kurulunda kurucu aza sıfatıyla yer almıştır. Bölgedeki ayaklanma hareketi sırasında Bolu’yu ele geçiren asilerin idamlıklar listesinde Mehmet Tâhir Bey de bulunmuştur. Asilerin evine baskın yaptıkları sırada Çerkez akrabası tarafından esir alınmış süsü verilerek eşi Âfife Hanım ile Düzce üzerinden İstanbul’a kaçırılmıştır. Mehmet Tâhir Bey’in söz konusu dönem itibarıyla hem asiler hem de Ermeni tehciri ile ilgisi bulunduğu gerekçesiyle bölgedeki Ermeniler tarafından arandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ 1920-1923 yılları arasında Bolu Belediye Meclisi Azalığı ve sonrasında Bolu Belediye Meclisi Reis-i Sânilîği’nde bulunarak Bolu’daki çalışmalarına devam etmiştir.¹⁷⁶

İttihatçı olarak bilinen Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti’nin Reisi Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa ile bu görevi daha sonra devralan Dombayzâde İsmail Hakkı ile azaları Selim (Sarıbay), Besim (Bayrak), Armutçu Fuat ve Hâfız İbrahim Beyler

170 Ahmet Talât Onay, “Bir Âdet-Dertli Saip”, *Abant*, C 1, S. 12, Kasım-Aralık 1946, s. 21.

171 *Dertli*, 7 Haziran 1336, S. 11.

172 Evcin, “Bolu Basımında Millî Mücadele”, s. 997-1014.

173 Fahri Çoker, *TBMM IV. Dönem (1931-1935)*, C 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 428.

174 Sarıbay, *age.*, s. 22-23.

175 Muhsin Karamanoğlu, “Unutamadığım İki Arkadaş”, *Çele*, S. 66, Ankara, Ekim 1968, s. 15.

176 *Türkoğlu*, 11 Kânûn-ı evvel 1337, S. 18.

de Bolu bölgesindeki ayaklanmalar sırasında asilerin baskılarına ve saldırılarına maruz kalmışlardır. Asiler, Millî Mücadele'yi canları pahasına destekleyen bu İttihatçıları yakalamak üzere harekete geçmişlerdir. Nitekim Hilâfet Hey'eti'ne mensup bir grup köylü, cemiyetin reisi Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa'yı bir baskınla ele geçirmeyi başarmış ve atından indirerek türlü hakaretlerle feci bir şekilde hırpalamıştır. Bununla da yetinmeyen asi köylüler Ahi Baba'yı yaya olarak Bolu'ya sevk etmişler ve buradaki asilere teslim ederek hapsedmişlerdir. Ahi Baba ancak Kuvâ-yı Milliye'nin bölgede hakimiyet tesis etmesiyle esaretten kurtulabilmiştir.¹⁷⁷

Sonuç

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanında birinci derecede etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul'da olduğu gibi taşrada da hızlı bir teşkilatlanma sürecine girmiştir. İttihat ve Terakki'nin taşra teşkilatı içinde yer alan İTBŞM de önemli yerel birimlerden biri olmuştur. Cemiyetin önemli isimleri arasında yer alan Mehmet Habib Bey tarafından teşkil edilen Bolu Hey'et-i Merkeziyesi Meşrutiyet döneminden Millî Mücadele'ye uzanan süreç içinde ciddi faaliyetler icra etmiştir.

İTBŞM'nin özellikle Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî'nin 1912 ve 1914 seçimlerinde Bolu adına İttihat ve Terakki namzetlerinin ön plana çıkması hususunda ciddi çalışmalarının olduğunu söylemek mümkündür. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kâtib-i Mes'ûllerin idaresinde Bolu Livası'nda birlik ve dirliğin sağlanmasında, orduya ve ihtiyaç sahibi halka gerekli yardımların temin edilmesinde, halkın savaşa dair gelişmelerden haberdar edilerek siyasi, iktisadi ve sosyal konular hakkında bilgilendirilmesinde İTBŞM'nin önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti adına hezimete doğru giden Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru meydana gelen siyasi gelişmeler neticesinde İttihat ve Terakki'nin feshedilerek Teceddüt Fırkası'na dönüştürülmesiyle fırkanın Bolu Livası'ndaki teşkilatı da değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler çerçevesinde İTBHM yerini TFBHM'ye bırakmıştır. Ancak Teceddüt Fırkası'nın da İstanbul Hükümeti tarafından kapatılmasıyla TFBHM de iki ay gibi kısa bir faaliyet sürecinden sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nin akabinde İttihatçılar İstanbul Hükümetleri'nin ilk hedefleri arasında yer almışlardır. İttihat ve Terakki'ye karşı 1913'te teşkil edilen HİF, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Mondros Mütarekesi'nin akabinde de söz konusu idareye karşı şiddetli bir muhalefet uygulamıştır. İTBŞM'ye karşı Bolu Livası'nda teşkilatlanan

¹⁷⁷ Sarıbay, *age.*, s. 38-41.

HİFBŞM bölgedeki İttihatçıların takibi, tevkifi, sürgünü ve bölgede çıkan millî irade karşıtı ayaklanmalar hususunda İstanbul Hükümetleri ile ortak çalışmalarda bulunmuştur. Yargılamalarda İttihatçıların Bolu Livası'nda Birinci Dünya Savaşı'nda icra ettikleri görevler ve faaliyetler sorgulanmıştır. Ermeni tehcirinin Bolu Livası'ndaki yansımaları da bölgede temayüz etmiş İttihatçılara yöneltilen belli başlı ithamlar ve suçlamalar arasında yer almıştır.

Mondros Mütarekesi'nin akabinde Millî Mücadele'yi desteklemek üzere Bolu bölgesinde faaliyetlerine devam eden İttihatçılar, İstanbul Hükümeti'nin ve yandaşlarının hedeflerindeki belli başlı isimler arasında yer almışlardır. Mütareke döneminde başlayan işgal hareketleri ile mezalimin gerek halk gerekse İttihatçılar arasında yarattığı tedirginlik Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve yürüttüğü çalışmalar neticesinde dağılmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi ile Anadolu'nun bütününde büyük ölçüde sağladığı otorite neticesinde Bolu Livası'ndaki İttihatçılar da rahat bir nefes almış, Kuvâ-yı Milliye'nin desteklemeye ve Millî Mücadele yolunda hizmet etmeye aleni bir şekilde devam etmişlerdir.

Bu bağlamda Bolu Livası'ndaki İttihatçıların bölgedeki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin kurucuları ve azaları arasında yer almaları Millî Mücadele Tarihi açısından dikkate alınması gereken konulardan birini teşkil etmektedir. Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî ile BMM'nin açılışı ve vatanperver namzetlerin mebus seçilmeleri doğrultusunda etkin bir şekilde çalışmaları da bölgedeki İttihatçıların önem arz eden faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Resmî Yayınlar

Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi, 59. İnikat, 6 Nisan 1325, Devre I, C 3, İctima Senesi: I, s. 90-93.

Gazeteler

Bolu

Dertli

Kastamonu

Koroğlu

Türkoğlu

Telif-Tetkik Eserler ve Süreli Yayınlar

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2001, s. 179-200.

Apak, Rahmi, *Garb Cephesi Nasıl Kuruldu?*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Ata, Feridun, *İşgal İstanbulu'nda Tehcir Yargulamaları*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Söylev Demeçleri 1918-1937, C I-III, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1981.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Çoker, Fahri, *TBMM IV. Dönem (1931-1935)*, C 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

_____, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Demircioğlu, Ziyaeddin, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1961.

Duman, Halis, *Anıların (1908-1924)*, C 1, Acar Matbaacılık, İstanbul 1991.

Evcin, Erol, "Bolu Basınında Millî Mücadele", *Bellekten*, C LXXVI, S. 277, Aralık 2012, s. 973-1034.

_____, "Bolu Livası'nda Kurulan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 49, Bahar 2012, s. 75-126.

_____, "Müdafaa-ı Milliyye Cemiyeti Bolu Şube-i Merkeziyesi ve Faaliyetleri (1913-1919)", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S. 43, Bahar 2018, s. 1-50.

_____, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Birakanlar)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi-I. ve II. Meşrutiyet*, C 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Işık, Hüseyin, "Binbaşı Osman Nuri'nin Bolu Anıları," *Askerî Tarih Bülteni*, C 24, S. 47, Ankara 1999, s. 107-124.

Karamanoğlu, Muhsin, "Unutamadığım İki Arkadaş", *Çele*, S. 66, Ankara, Ekim 1968, s. 12-15.

Karauğuz, Tahir, *Mithat Âkif*, Zonguldak Halkevi Yayınları, Zonguldak 1934.

Kocaoğlu, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

Konrpa, Mehmet Zekâî, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1964.

_____, *İşyan Günlerinde Bolu*, BAMER Yayınları, Bolu 2009.

Kuran, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2000.

Mimaroğlu, Mustafa Reşat, *Gördüklerimizden ve Geçirdiklerimizden, Memurluk Hayatının Hatıraları*, T.C Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946.

Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Onay, Ahmet Talât, "Bir Âdet-Dertli Saip", *Abant*, C 1, S. 12, Kasım-Aralık, 1946, s. 19-23.

Resneli Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul 2017.

Sarıbay, Selim, *İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu, Bolu, Düzce*, Aydın Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Aydın 1943.

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:5, Ankara 1990.

Şimşir, Bilâl, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 1, İstanbul 2003.

_____, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Umay, Fuat, *Seçmenlerimle Başbaşa*, Yeni Matbaa, Ankara 1950.

Ürgüplü, Ali Suat, *Şehülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Mesrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Tamdıklarım-Bolu Meb'ûsu Habib Bey", *Yedigün Dergisi*, C 7, S. 182, İstanbul 1936, s. 9.

Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf, Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, Yay. Haz.: Serkan Erdal, İstanbul 2011.